

לוח פזרחית

גיליון מס' 9
מאי 2009

האגודה הישראלית ללימודי המזרח התיכון והאסלאם (אילמ"א)
The Middle East & Islamic Studies Association of Israel (MEISAI)
الجمعية الاسرائيلية لدراسات الشرق الاوسط والاسلام

מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה
The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies
مركز موشيه ديان لدراسات الشرق الأوسط وإفريقيا

תוכן העניינים

1	עידן בריר ושי זהר	זבר העורכים
4	מחמוד יזבק	ברכות
		מאמרים
5	ברק רובינשטיין	מהאביר על הסוס הלבן למדשאות הבית הלבן
16	איל הרטשטיין	הזהות הפלסטינית-הכנענית: קווים להתפתחות נרטיב לאומי
		ליבי במזרח ואנוכי בסוף מערב
23	אביאל אטיאס	שיתוף הפעולה בין האיחוד האירופי לבין המועצה לשיתוף פעולה של המפרץ הפרסי, תמונת מצב/ חלק א'
26	אסף דוד	סאטירה
29	יצחק שניבויים	איש שפת רעהו
		זווית אחרת
31	אסאמה היפל	עונת ההתקפה על הסכסוך השלום
		שירה מן המזרח התיכון
33	עפרה בנג'ו	"קושמה" – אַמְרָאח

המערכת

mizrahit@meisai.org.il

עידן בריר - עורך ראשי
אוניברסיטת תל אביב

mizrahit@meisai.org.il

שי זהר - עורך משנה
האוניברסיטה העברית בירושלים

sarielb@gmail.com

שריאל בירנבוים - עורך מדור קולנוע
האוניברסיטה העברית בירושלים

barmic@netvision.net.il

מיכאל ברק - עורך מדור אינטרנט במזרח התיכון
אוניברסיטת תל אביב

aviellea@gmail.com

אביאל אטיאס - "ליבי במזרח ואנוכי בסוף מערב"
אוניברסיטת תל אביב

hadpe@walla.com

הדר פרי - עורכת לשונית
אוניברסיטת בר אילן

אלנה קוזניצוב - עיצוב גרפי
מרכז משה דיין, אוניברסיטת תל אביב

הוועדה האקדמית

ד"ר מחמוד יזבק
אוניברסיטת חיפה

פרופ' אייל זיסר
אוניברסיטת תל אביב

פרופ' אהוד טולידאנו
אוניברסיטת תל אביב

קול קורא

לשליחת רשימות ומאמרים לפרסום בכתב העת האלקטרוני

רוח מזרחית

כתב העת האלקטרוני "רוח מזרחית" מתפרסם שלוש פעמים בשנה במתכונת חדשה, תחת חסות משותפת של אילמ"א ומרכז משה דיין באוניברסיטת תל אביב ובעריכתם של תלמידי מחקר. עורכי כתב-העת קוראים לתלמידי מחקר, תלמידים לתואר הראשון, חוקרים ומורים באקדמיה ומחוצה לה (כולל כאלה שהכשרתם אינה בהכרח אקדמית), ולכלל בעלי העניין בתחום לימודי המזרח התיכון, האסלאם ותרבויות האזור, לשלוח אלינו מאמרים ורשימות לפרסום.

המאמרים בכתב העת עוסקים בהיסטוריה על גווניה השונים, ובהיבטים תרבותיים בחיי החברות המאכלסות את אזורנו. אנו מבקשים לקדם באופן מיוחד מאמרים המבוססים על עבודות סמינר מצטיינות, מאמרי-דעה, וכן מאמרים העוסקים בנושאים חברתיים או היסטוריוגרפיים.

לצד המאמרים, תכלול "רוח מזרחית" גם מדורים אשר יעסקו בנושאים הבאים: קולנוע, מוסיקה, ספרות, סקירת ספרים ואתרי אינטרנט, תרגום תעודות ומסמכים ורשמים ייחודיים של ישראלים ממדינות האזור. כותבים המעוניינים לתרום רשימות למדורים אלה מוזמנים ליצור קשר עם עורכי כתב העת כדי לתאם את נושאי הכתיבה.

אנו פונים גם בקריאה לסטודנטים המעוניינים להצטרף לכתב העת כחברי מערכת ולערוך באופן קבוע מדורים שונים בתוכו, על-פי תחומי התמחותם ועניינם, ליצור עימנו קשר. תמורת העבודה במסגרת כתב העת תוענק לחברי המערכת חברות שנתית באילמ"א, על כל המשתמע מכך.

יצוין כי פרסום בכתב העת מותנה בהצטרפות לאילמ"א (למידע נוסף על הצטרפות לאגודה, ראה עמוד הבית: <http://www.meisai.org.il>).

היקף מאמר – עד 3000 מילה.

היקף מאמר קטן – עד 800 מילה

היקף רשימה (גם במסגרת מדור) – עד 700 מילה.

מאמרים ורשימות יוגשו על-פי הנחיות הכתיבה של "רוח מזרחית" [כמפורט באתר אילמ"א](#). את ההצעות יש להעביר אך ורק כצרופה (*Attachment*) להודעת דוא"ל שתישלח לכתובת mizrakit@meisai.org.il, כאשר בשורת הכותרת (*Subject*) יצוין "רוח מזרחית". יש להקפיד ולדרוש אישור קבלה על הצעתכם.

שימו לב: המועד האחרון להגשת מאמרים לגיליון 10: **1 ביולי 2009**. המועד האחרון להגשת מאמרים לגיליון 11: **1 בנובמבר 2009**.

© 2009 כל הזכויות שמורות ל"רוח מזרחית"
אילמ"א – האגודה הישראלית ללימודי המזרח התיכון והאסלאם
מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה

כללי הציטוט הרגילים חלים על תוכן הגיליון בשלמותו.
על הכותבים לקבל אישור בכתב ממערכת כתב העת לפרסום חומר מן הגיליון באכסניה אחרת.
כל צילום, שכפול, העתקה, השאלה, הפצה והעמדת הגיליון לרשות הרבים (באופן מודפס או אלקטרוני), מחייבת אישור בכתב ממערכת כתב העת.

דבר העורכים

אנו שמחים להציג בפניכם את הגיליון התשיעי של כתב העת האלקטרוני "רוח מזרחית". גיליון זה מופיע בעיצומה של תקופת עשייה פוריה באגודה הישראלית ללימודי המזרח התיכון והאסלאם. ראשית, כנס אילמ"א השנתי, שייערך באוניברסיטה העברית בירושלים בתאריך 20 במאי, עומד בפתח. גם השנה, לצד הרצאותיהם של אנשי סגל וותיקים ומספר מושבים נושאים, יקחו חלק בכנס מספר לא מבוטל של תלמידי מחקר מן האוניברסיטאות השונות, להם זוהי במה ראשונה וחשובה להצגת פירות מחקריהם. אנו מבקשים לנצל את הסמיכות למועד קיומו של הכנס ולקרוא לכל חברי הקהילה להגיע אליו, להשתתף בו ולתרום מידעם ומתובנותיהם להצלחת האירוע.

במקביל, יוצא לאור כרך מ"ח של כתב העת "המזרח החדש", אשר מהווה את ירית הפתיחה למהדורה החדשה של כתב העת ואשר נערך על-ידי ד"ר בת-ציון עראקי קלורמן מהאוניברסיטה הפתוחה וד"ר מאיר חטינה מהאוניברסיטה העברית. כרך זה יושק חגיגת בכנס אילמ"א הקרוב.

כהמשך ישיר לתיאור העשייה הפורה באגודה, אנו מבקשים לשלוח ברכות לד"ר מחמוד יזבק על בחירתו לנשיאה החדש של אילמ"א, תפקיד בעל משמעות וחשיבות ל"רוח מזרחית" בפרט אך גם בעל משמעות רחבה יותר, לקהילת חוקרי המזרח התיכון, האסלאם ואפריקה. כידוע, אילמ"א היא הגוף היחיד המקשר בין האוניברסיטאות השונות בישראל ומאפשר מגע בין-אוניברסיטאי, בין אם בכנס השנתי ובין אם בפרסומים שתחת חסותו – "המזרח החדש" ו"רוח מזרחית". לעומד בראש האגודה יש מטבע הדברים משקל משמעותי בעיצוב פניה ודמותה של האגודה ואנו תקווה שד"ר יזבק ימשיך לפעול ולקדם את המגע בין החוגים באוניברסיטאות השונות ובין עצמם ולא פחות מכך גם בין הקהילה ובין הציבור הרחב, דבר שנמנה בלי ספק על מאפייני שליחותה של האגודה. בחירתו של ד"ר יזבק לתפקיד היא גם מסר חשוב ובבחינת "לעשות את החייב להיעשות" – קהילת המזרחנים היא קהילה מגוונת לא רק בכיווני המחקר והעניין שלה, אלא גם קהילה רבת פנים שבה לא רק יהודים אלא גם ערבים, אך ראוי הוא כי באגודה של המזרחנים יכהן נשיא ערבי, בבחינת איתות ורמז למערכת האקדמית והאוניברסיטאית בכלל.

אנו חבים תודה מיוחדת למרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל אביב ולעומד בראשו, פרופ' אייל זיסר, שמצאו את הדרך להמשיך ולתמוך בפרסומה של "רוח מזרחית" גם בימים לא קלים מבחינה כלכלית וממשיך לשאת במימון של הפרסום.

בנוסף, אנו שמחים להודיע כי בהתאם להחלטת הוועד המנהל של אילמ"א, יופיעו מעתה ואילך כל גיליונות העבר של "רוח מזרחית" חנים אין כסף באתר אילמ"א לשימוש הכלל. אנו תקווה כי סטודנטים ואנשי סגל ימצאו בהם שימוש רב ומועיל ואנו נוסף ונעלה את כל הגיליונות שיצאו בעתיד לעמוד של "רוח מזרחית" באתר האגודה.

גיליון זה אינו גיליון נושאי במוצהר ובכל זאת, בין שני המאמרים המרכזיים המובאים בו יש קווי דימיון ברורים. שני המאמרים עוסקים במיתוסים היסטוריים-פוליטיים – מחד גיסא מיתוס הצלבן וגלגולו המודרניים בשיח הפוליטי המערבי והאסלאמי ומאידך גיסא מיתוס הקשר ההיסטורי של הפלסטינים לעם הכנעני. השורשים לשני המיתוסים הללו נעוץ בהיסטוריה הקרובה ובזו הרחוקה יותר, אך שניהם כאחד רלוונטיים עד מאוד להבנת השיח הפוליטי והדתי בימינו. השימוש במילה מיתוס אינו טומן בחובו שיפוט ערכי על הנרטיבים השונים ואין הכוונה כאן

להפריכם או לאששם, כי אם להדגיש את העובדה שבשני המקרים, כפי שמראים המאמרים, אין הנרטיבים האלה בהכרח נעוצים באמת היסטורית מוכחת אלא ב"עבודת זיכרון" מאומצת וקפדנית של גורמים שונים וכי למיתוסים אלה כוח משל עצמם בהבניית התודעה ובביסוס השיח התרבותי והפוליטי.

מאמרו של ברק רובינשטיין, תלמיד התואר השני בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל אביב, מנסה לשרטט קווים כלליים של השיח המודרני אודות הצלבנים ולהכניסו לקונטקסט היסטורי. דמות הצלבן כפי שטבועה היום בהכרתם של בני התרבות המערבית אינה אלא גלגול מודרני של ייצוגי הצלבן ומסעות הצלב בספרות היסטורית אירופית מן המאה התשע-עשרה. עובדה מעניינת במיוחד העולה מן המאמר היא כי לא רק הייצוג המערבי של הצלבן שואב ממקורות היסטוריים אלה אלא גם הייצוג המקובל בחוגים אסלאמיסטיים-רדיקליים בן ימינו. כך, מעניין לגלות כי בדברם על הצלבנים, שואבים האויבים המושבעים ג'ורג' בוש ואסאמה בן לאדן למעשה מאותו בנק עתיק של דימויים.

מאמרו של איל הרטשטיין, תלמיד המסלול המחקרי לתלמידים מצטיינים לתואר ראשון בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל אביב, עוסק בסוגיה הטעונה של הזיקה ההיסטורית של התנועה הלאומית הפלסטינית לכנענים, תושבי הארץ העתיקים. עיסוק זה בזהויות קדמוניות, פרימורדיאליות, ברחבי המזרח התיכון אינו חדש ורבות כבר נאמר ונכתב על התנועה המרונית-הפיניקית בלבנון, התנועה הפרעונית במצרים, הזהות החיתית בתורכיה, העלאת הזהויות האשורית והבבלית מן האוב בעיראק, תורתו של אנטון סעאדה בדבר "הממלכה הסורית הגדולה" ולא פחות מכך, על התנועה הכנענית הארצישראלית של יונתן רטוש. על רקע זה, מעניין במיוחד לבחון את התגבשותה של תפיסת הזהות הכנענית בקרב הפלסטינים. במאמרו, מתאר הרטשטיין את שלבי התפתחותה של הזהות הפלסטינית-הטריטוריאלית הייחודית הנאחזת בשורשים הטרומ-אסלאמיים של בני הארץ ומראה כיצד נארג לתוך זהות קדמונית זו גם האסלאם, הפולש המאוחר לאזור. נדמה כי שיח הזהות החדש הזה יצר מסגרת הזדהות חדשה לבני העם הפלסטיני, כזו שאינה סותרת או מחליפה את הזהות הערבית-האסלאמית שלהם אלא משלימה אותה. לזהות זו חיות משל עצמה וכוח פוליטי ותרבותי עצמאי המאפשר לה להציע גורם מלכד לפלסטינים, וגם אם אמיתותה ההיסטורית אינה ברורה, כוחה הוא בקיומה וביכולת לגייס ולהניע את ההמון בשמה.

את המדורים בגיליון זה פותחת רשימה של אביאל אטיאס, המתאר את מערכת היחסים הסבוכה בין האיחוד האירופי ובין מועצת שיתוף הפעולה של המפרץ הפרסי (GCC). שיתוף הפעולה בין ארגוני האיחוד הללו רב-שנים וידע עליות ומורדות, כולם בהתאם לאינטרסים של הצדדים בכל רגע נתון. אטיאס מתאר את סבך האינטרסים שבתוכם מתמרנים שני הארגונים במגעים ביניהם ומביא זויות ייחודית, ממרכז העצבים של האיחוד האירופי בבריסל, להבנת המציאות המורכבת. במדור הסאטירה, ממשיך אסף דוד להביא חומר ייחודי ומרתק מן העיתונות הירדנית, שמאפשר הצצה לראיית העולם המפוכחת והצינית של מספר סאטיריקנים ירדנים שכתיבתם מעוררת הדים הולכים וגוברים בעיתונים הירדנים, שכל אחד מהם מתפאר במדור סאטירה משלו. במדורו בגיליון זה, תרגם דוד בכישרון שני טורים של הסאטיריקן יוסף עיישאן, שבדרכו המבדחת

והמבריקה מעביר ביקורת חריפה על מצב הדמוקרטיה בעולם הערבי ועל משבר הערכים והנורמות בשלטון הירדני.

במדור "איש שפת רעהו", מתחיל המתרגם יצחק שניבויס במסע לנבכי מלאכת התרגום מערבית לעברית. החל מגיליון זה, ינתח שניבויס שורה אחר שורה את האמור במסה "לתרגם", אותה פירסם בגיליון מספר 8 של "רוח מזרחית", ויצג לקורא את הדילמות והלבטים הניצבים בפני המתרגם מתוך ניסיונו האישי העשיר של שניבויס כמתרגם ובסגנונו הייחודי והאמנותי.

אנו רואים כבוד רב לארח במדור "זווית אחרת" תרגום פרי עטו של שניבויס עצמו שנבחר בשל הנושא החשוב בו הוא עוסק – ציון מלאת שלושים שנה להסכם השלום בין ישראל ומצרים, שחל לאחורונה ב-26 במאוס. רבות נכתב בעיתונות הישראלית על ההסכם, על יתרונותיו וחסרונותיו לישראל ועל עתידו. עם זאת, נדמה היה כי לא נמצאה בעיתונות הערבית וזו המצרית בפרט התייחסות מקבילה, ההולמת את חשיבות המאורע ואת חשיבותו של ההסכם. בניגוד לישראל, במצרים לא ציינו את יום חתימת ההסכם וביום 26 במאוס פורסם רק מאמר אחד בעיתון הרשמי "אל-אהראם", מאת ד"ר עבד אל-מנעם סעיד, ראש מכון "אל-אהראם" למחקרים אסטרטגיים. סעיד הלך במאמרו על כך שהקול הרווח במצרים הוא הקול התוקף את הסכם השלום ומוקיע את הישגיו, את החותמים עליו ואת אלו הקוראים להרחבתו ולנורמליזציה עד היום. ימים לאחר מכן החלו מתפרסמים מאמרים נוספים המביעים תמיכה בהסכם, משבחים את אומץ הלב של המנהיגים שחתמו עליו ומנו את הישגיו ואת חשיבותם למצרים. כאלה היו מאמריהם של המצרי צֶבְחִי פואד, הלבנונית דלאל אל-בזרי והמצרי-הקופטי מגדי ח'ליל (שתרגומיהם מופיעים באתר "זווית אחרת"). נוסף לאלה פורסם מאמר נוסף מאת הפובליציסט המצרי אסאמה היכל המגנה את תוקפי ההסכם ורואה בדבריהם התפרצות רגש בלתי נשלטת וחסרת היגיון, אם בוחנים את הרווחים הרבים שהפיקה מצרים מן ההסכם. חשיבות מיוחדת הייתה למאמר זה בעצם פירסומו בעיתון המצרי העצמאי "אל-מצרי אל-יום", עובדה ההופכת אותו ככל הנראה למאמר היחיד שפורסם בכלי תקשורת ערבי שאינו עיתון רשמי-שלטוני (אל-אהראם) או בכלי תקשורת היוצא לאור מחוץ למדינות ערב (אילאף, שפרסם את מאמריהם של ח'ליל ופואד ו"אל-חיאת", שפרסם את מאמרה של אל-בזרי).

את הגיליון חותם מדור השירה, המביא הפעם שיר עם תורכי של המשורר אמראח שתורגם על ידי פרופ' עפרה בנג'ו ממרכז משה דיין באוניברסיטת תל אביב. השיר ייחודי במבנהו ומאפשר הצצה לפולקלור ולשירה העממית התורכית של המאה התשע-עשרה. אנו תקווה שתיהנו מהגיליון ונשמח מאוד, כרגיל, לקבל את תגובותיכם וחוות דעתכם. קריאה נעימה וקיץ פורה ומוצלח.

עידן בריר ושי זהר

ברכות

האגודה הישראלית ללימודי המזרח התיכון והאסלאם (אילמ"א) התחילה את צעדיה הראשונים בראשותו של פרופ' דרור זאבי ובתמיכה רחבה של קהילת חוקרי נושאים אלו בכל האוניברסיטאות והמכללות האקדמיות. בתוך פרק זמן קצר הצליחה האגודה להרחיב את מעגל חבריה ולהזין את קהיליית החוקרים בגיליונות מתחדשים של כתב-העת "המזרח החדש". הכנס השנתי של האגודה מושך אליו עשרות חוקרים, ומשמש במה להצגת מחקריהם של רבים מהחוקרים הצעירים, בעיקר של דוקטורנטים ומסטרנטים.

בזכות פעילותם ותרומתם של חברי ועדות האגודה, חברי הוועד המנהל, המזכירות, מערכת "המזרח החדש" וחברי מערכת "רוח מזרחית", נוסף על חברי ועדת ההיגוי של הכנס השנתי של האגודה, אילמ"א משגשגת ומבטיחה את המשך פעילותה. דמי החבר שמשלמים חברי האגודה, נוסף על תרומתם המוסדית של אוניברסיטת חיפה, אוניברסיטת תל אביב, האוניברסיטה העברית בירושלים, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב והאוניברסיטה הפתוחה, מאפשרים לאגודה לקיים את פעילותה השוטפת. אני מקווה שגם אוניברסיטת בר-אילן תשתתף במשימה זו.

"רוח מזרחית" ממשיכה, לשמחתנו, לשוב גם השנה למרות הקשיים הפיננסיים ובזכות אמונתו של פרופ' אייל זיסר, ראש מרכז דיין באוניברסיטת תל אביב. תרומתו הכספית של מרכז דיין ואמונתם הבלתי נלאית של שני עורכי "רוח מזרחית", עידן בריר מאוניברסיטת תל אביב ושי זהר, מזכיר אילמ"א, מהאוניברסיטה העברית, הובילו את כתב-העת לרמה גבוהה ביותר של דיון ער בסוגיות מחקריות ופוליטיות, ובזכותם נעשה כתב העת למוקד התעניינות של כלל חוקרי המזרח התיכון. יש לציין שהמפעל הזה ממשיך את יזמתו של אסף דוד, דוקטורנט בעל יוזמה וראייה רחבת היקף, אשר אף נרתם לכתיבת מדור במהדורה המחודשת של כתב העת.

אני מאחל לעורכיו של כתב העת האלקטרוני המשך הצלחה ומוסר שוב את תודתי לכל העמלים על הוצאתו לאור.

מחמוד יזבק

נשיא האגודה הישראלית ללימודי המזרח התיכון והאסלאם – אילמ"א

מהאביר על הסוס הלבן למדשאות הבית הלבן

ברק רובינשטיין*

מבוא: תסריט הוליוודי ומשמעויותיו החבויות

היתה זו שעת צהריים במרכז העיר לוס אנג'לס. רכב מסחרי ובו חמישה גברים צעירים חנה בצד הכביש המהיר. בעוד פחות משעה, כך האמינו הגברים, הם יהיו בדרך לעולם הבא בזכות המטען הקטלני ששכב בירכתי הרכב. אתם, כך קיוו, ימותו רבבות "כופרים" בני האומה האמריקנית החוטאת. מנהיג החבורה, הסעודי במוצאו, בירך לשלום את שאר הגברים בצאתם מן הרכב, כל אחד בדרך לעמדתו הוא, ונפרד מהם בחיוך ובמלים: "תשתדלו לקחת אתכם כמה שיותר צלבנים [...]".

למרבה המזל, האירוע שלעיל לא התרחש במציאות, אלא על מסכי הטלוויזיה, בסדרת מתח ששמה "תא רדום" (Sleeper Cell), שעלתה לשידור בארצות-הברית בשנת 2005. עלילת הסדרה עסקה בהיווצרות רשת תאי טרור של "הג'האד העולמי", המקושרת לארגון "אל-קאעדה", על אדמת ארצות-הברית. כדי להגביר את אמינות העלילה, נעזרו תסריטאי "תא רדום" במומחים לחקר תופעת האסלאם הרדיקלי, אשר ארגון אל-קאעדה הוא מייצגה המובהק.

תמונה 1

הצלבן בבית הלבן: ג'ורג' ו. בוש והמערכה בעיראק
בקריקטורה מ-2003, מתוך: <http://bolson.org/pub>

למרות זאת לא נזקקו רבים מצופי הסדרה בארצות-הברית ומחוץ לה לליעוץ אקדמי כדי להבין את ההקבלה שערך הטרוריסט המוסלמי הטלוויזיוני בין האמריקנים בני זמננו לבין הצלבנים הימי-ביניימיים. מרביתם התוודעו להקבלה זו בעקבות השיחה של נשיא ארצות-הברית ג'ורג' ו. בוש (2001-2009) עם עיתונאים על מדשאות הבית הלבן ב-16 בספטמבר 2001. במהלך שיחה זו השווה בוש את המאבק הצפוי של אומות המערב בטרור האסלאמי העולמי ל"מסע צלב" (Crusade).¹ אף על פי שהוסבר שהשוואה זו היתה "פליטת פה", מתחו עליה מתנגדי ממשל בוש ביקורת חריפה וחוצת יבשות. השוואה זו סיפקה להם הוכחה להיותו של ממשל בוש אימפריאליסטי ומחרחר מלחמה, המונע על ידי אידיאלים נוצריים-משיחיים, שנאה לאסלאם

ותאוות בצע (ר' תמונה 1). סביר גם שכמה מצופי "תא רדום" נתקלו בהקבלה האמריקנית-צלבנית כבר בשנות התשעים המאוחרות של המאה העשרים, כשנחשפו להכרזות המיליטנטיות של ראשי

* ברק רובינשטיין (barakru@hotmail.com) מסיים את לימודי התואר השני בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון באוניברסיטת תל אביב. מאמרו על מקום האסלאם בהיסטוריוגרפיה של מסעות הצלב פורסם בגיליון י"ז של כתב העת "גימאעה", (2009).

¹ את תמליל הנאום ניתן למצוא בקישור:

<http://www.lossless-audio.com/usa/index0.php?page=1438852368.htm>

"אל-קאעדה" ושל תנועות טרור אסלאמיות אחרות. הגורמים האלה, דוגמת אסאמה בן לאדן, החלו להתריע אז מפני הסכנה הקיומית ה"נאו-צלבנית", שעל פי ראייתם מדינות המערב הנוצריות וישראל הציבו לפני האומה האסלאמית, וקראו לכל המוסלמים להצטרף ל"ג'יהאד נגד הצלבנים והציונים"².

ראוי לציין שהישראלים – שותפיהם לכאורה של האמריקנים ל"צלבנות החדשה" – נחשפו להקבלות אנכרוניסטיות מעין אלו זמן רב לפני פרוץ המאבק הנוכחי בין תנועות האסלאם הרדיקלי והחברות המערביות. מאז קום מדינת ישראל, התרגלו הישראלים לשימוש שעשו אישי-ציבור ערבים (מדינאים, טרוריסטים, אנשי דת ואינטלקטואלים חילוניים כאחד) במונחים בעלי קונוטציה "צלבנית" לתיאור הסכסוך בין ישראל לשכנותיה. האישים האלה דיברו על החפיפה הטריטוריאלית, הכמעט מושלמת, בין "היישות הציונית" המודרנית לבין "ממלכת ירושלים הלטינית"; הם השוו בין הגורמים שלדעתם הובילו להקמת שתי המדינות (התעוררות משיחית, הגירה מסיבית, תמיכת מעצמות המערב ופירוד בצד הערבי-המוסלמי); ולבסוף, הם ייחלו לעליית מנהיגים מקומיים, שישחזרו את ניצחונות הסלטאן צלאח אל-דין אל-איובי (שלט 1169-1193) והסלטאן הממלוכי בַּיבֶּרְס (1260-1277) על ממלכת ירושלים.

בדברים שלעיל יש כדי להוביל אותנו לשתי מסקנות. הראשונה היא שהנוכחות האירופית-נוצרית באגן המזרחי של הים התיכון במסגרת התנועה הצלבנית בשנים 1098-1291 הותירה צלקת עמוקה מאוד בתודעתם של עמי האסלאם, והיא ממאנת להגליד מאז ועד היום. השנייה היא שחששם של המוסלמים בדורות האחרונים מפני מתקפות צלבניות חדשות אינו רק תולדה של פרנוית רדיפה, אלא מוצדק למדי. האחריות לחשש זה מונחת על כתפיהם של מדינאים ומצביאים מערביים, שדומה כי לא פסקו מלחתור לכיבוש מחודש של הנחלות הצלבניות לשעבר בלבנט. דבריו של בוש ב-2001 הם דוגמה לכך כמו גם ההכרזה שיוחסה לגנרל הבריטי אדמונד אלנבי (Allenby), שהכיבוש הבריטי של ירושלים בנובמבר 1917 היה "סיום מסעות הצלב".

למרות שלל הראיות ההיסטוריות, שיש בהן כדי לחזק את המסקנות הללו, שתיהן נשענות על הנחת יסוד בעייתית ולא מדויקת. ההנחה היא, שבאלף השנים האחרונות לא חל שום שינוי משמעותי בתכנים של עולם הדימויים הצלבניים, הן בצד המערבי-נוצרי והן בצד המוסלמי. במאמר שלהלן אציג תפיסה חלופית, שקידמוה בעשור האחרון כמה היסטוריונים מערביים. אלה מתמקדים בפרק הזמן שבין סוף המאה השמונה-עשרה לאמצע המאה העשרים, שכן בו עוצבו מחדש ואף הומצאו כמעט כל הדימויים העכשוויים בנוגע למסעות הצלב ולצלבנות. נוסף על כך אטען שתהליך הענקת המשמעויות המודרניות לאוצר המלים הצלבני החל בארצות הנוצריות של אירופה מאות שנים קודם שהחל במזרח התיכון, ולמרות פער זמנים זה, ולמרבה ההפתעה, ינק השיח סביב הצלבנות בשני האזורים משורשים דומים.

מסעות הצלב: מתי, איפה, למה וכמה?

בפתח הדיון בהתפתחות השיח הציבורי המודרני על התנועה הצלבנית אין מנוס מלעסוק במחלוקת בנוגע להגדרה של אותה תנועה; מחלוקת זו קיימת מזה זמן רב בין כותלי האקדמיה

² ל"מ, "ינץ ביאן אל-גיבהה אל-אסלאמיה אל-עאלמיה לג'יהאד אל-יהוד ואל-צליביין", אל-קדס אל-ערבי, 23 בפברואר 1998, עמ' 3.

ומקרינה על הנעשה מחוץ להם.³ קבוצה אחת של היסטוריונים בני זמננו מספקת הגדרה מינימליסטית למסעות הצלב, לפיה מדובר במערכות צבאיות של נוצרים מערב אירופיים, שנוהלו בין 1095 (מועד נאום האפיפיור אורבן השני בקלרמון) ל-1291 (מועד כיבוש עכו הצלבנית בידי הממלוכים); מטרתם המוצהרת היתה שחרור העיר ירושלים מידי המוסלמים וביצור האחיזה הנוצרית בה. הדוגלים בהגדרה זו מונים בין שישה לשמונה מסעות צלב "עיקריים" לצד כמה "משניים". שיטת מספור זו מקובלת כיום בכל העולם.⁴

מולם ניצבים היסטוריונים, המשתייכים לאסכולה "פלורליסטית" יותר. לשיטתם, מסעות הצלב היו מיזמים שהכווין הכס הקדוש או למצער כאלה שזכו לברכתו, והופנו נגד כל מי שזה הגדיר כאויב האמונה. המסעות נוהלו אפוא לא רק נגד הממלכות המוסלמיות במצרים, סוריה ואנטוליה במאות ה-12-13, אלא גם נגד המוסלמים בחצי האי האיברי ובצפון אפריקה במאות ה-11-16, נגד העמים הפגניים באגן הים הבלטי במאות ה-11-13, נגד העוסמאנים בדרום-מזרח אירופה במאות ה-14-17 ונגד שלל כיתות נוצריות שסירבו לקבל את מרותה של רומא. גיונתן ריילי-סמית (Riley-Smith), ממובילי ההיסטוריונים ה"פלורליסטים" כיום, קובע כי "הליגה הצלבנית האחרונה היתה הליגה הקדושה, שהחלה את תהליך השבת הבלקנים מידי התורכים [לידיים נוצריות] בשנים 1684-1699". לטענתו, לאחר 1699 לא היו עוד מסעות צלב "אמיתיים" (כלומר בחסות האפיפיור).⁵

"לידתו" של הצלבן על הסוס הלבן: רומנטיציזם ביקורתי והערצה אימפריאליסטית

הבחירה של ריילי-סמית למקם את קץ התנועה הצלבנית במועד סיום המלחמה הממושכת בין העוסמאנים לבין שכניהם הנוצרים בשנת 1699 אינה מקרית. לטענתו, היחלשות האיום הצבאי העוסמאני על מרכז אירופה בעקבות מלחמה זו אפשרה למנהיגים ולאנשי רוח ברחבי היבשת "לפשוט" את השריון הצלבני, שעטו על עצמם מאות שנים, ולהפוך את הצלבנות ממודל לחיקוי במאבק לחיים ולמוות מול העולם האסלאמי לסוגיה היסטורית, השייכת לעבר הרחוק. כוח המשיכה של התנועה הצלבנית דעך במאה השמונה-עשרה גם בזכות האקלים התרבותי שצמח בחלקה המערבי של אירופה, ב"עידן ההשכלה" (The Age of Enlightenment). הכותבים הבולטים של "עידן ההשכלה", בהם דיוויד יום (Hume, 1711-1776), דניס דידרו (Diderot, 1713 - 1784) ואדוארד גיבון (Gibbon, 1737-1794), נשאו בגאון את דגלי הרציונליות המדעית והמחשבה החופשית. ההוגים הללו ראו אפוא במסעות הצלב תזכורת לא נעימה לקנאות הדתית

³ Giles Constable, "Introduction: The Historiography of the Crusades", in Angeliki E. Laiou and Roy Parviz Mottahedeh (eds.), *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World* (Washington: Dumbarton Oaks, 2001), pp. 12-14.

Christopher Tyerman, *The Invention of the Crusades* (London: Macmillan, 1998), pp. 99-103.

⁴ שיטת המספור "המסורתית" הזו מקובלת כיום גם במדינות ערב, כמו שאפשר ללמוד מעיון בספרים ללימוד היסטוריה, הנמצאים בשימוש מערכות החינוך הממלכתיות. ספרים אלה מתוארים אצל:

Matthias Determann, "The Crusades in Arab School Textbooks", *Islam and Christian-Muslim Relations*, Vol. 19, No. 2 (2008), pp. 204-205.

⁵ Jonathan Riley-Smith, *The Crusades, Christianity, and Islam* (New York: Columbia University Press, 2008), p. 1.

ולברוטליות שהפגינו הכנסייה והחברה בימי-הביניים "החשוכים" (כך בלשונם), וראו בהם גורם ש"בלם יותר משקידם את התבגרותה של אירופה".⁶

במאה התשע-עשרה "הארוכה" (המתוחמת בדרך כלל לשנים 1789-1914) הגיע תורה של תגובת הנגד להשקפות השליליות של הוגי "עידן ההשכלה" על התנועה הצלבנית. מאחורי יצירת תגובה זו פעלו כמה מהכוחות המרכזיים בהיסטוריה של מאה זו באירופה: הרומנטיציזם, הלאומיות והאימפריאליזם. הגל הרומנטי, ששטף את הספרות, השירה, הציור, הפיסול והאדריכלות במערב אירופה מסוף המאה השמונה-עשרה, טמן בחובו כמיהה לעבר הטרומ-תעשייתי הפשוט לכאורה וביכור של הרגש ושל היצר על פני השכלתנות היבשה. מרכיב בולט של הרומנטיציזם היה המדיאוולויזם (Medievalism) – הנטייה לעשות מיתזיצה ואידיאליזציה של החברה האירופית בימי-הביניים ולציירה בתור חברה שהנחו אותה ערכים כאומץ, נאמנות, כבוד ואדיקות דתית. בעיני אמנים רבים, הערכים האלה גולמו באופן המזוקק ביותר בדמות האביר האמיץ על הסוס הלבן ובדמות הנזיר העדין וירא השמיים; המיזוג של שתי הדמויות הללו במאה האחת-עשרה, כך נטען, הוליד את הגיבור המדיאווליסטי מכל – הצלבן הלוחם בשם האל.

אופנת הכתיבה הרומנטית על לוחמי הקודש האלה ועל מסעותיהם לעבר ירושלים מזוהה עד עצם היום הזה עם עבודותיו של הסופר הסקוטי וולטר סקוט (Scott, 1771-1832). סקוט העמיד את הצלבנים במרכז ארבעה מהרומנים ההיסטוריים הפופולריים שלו, ותיאר אותם בהם כלוחמים אמיצים ועזי נפש. ברם, כמי שנולד בשיא "עידן ההשכלה", לא היסס סקוט לשפוט את הצלבנים לחומרה, ותיאר אותם גם כבורים, תוקפניים, שחצנים ורודפי בצע. הוא מתח ביקורת על התנהגותם גם באמצעות הנגדתה להתנהגות האצילית של אויביהם המוסלמים, ובראשם הסלטאן צלאח אל-דין אל-איובי. למשל, בספרו רב המכר "הקמע" (The Talisman) הוצג הסלטאן כגינטלמן ואף כאביר מושלם.⁷ הגישה הרומנטית-הביקורתית הזאת כלפי התנועה הצלבנית הותירה חותם עמוק על דורות של כותבים מערבים פופולריים ואקדמיים, בהם המזרחנים הסקוטיים סטנלי ליי-פול (Lane-Poole) והמילטון א. ר. גיב (Gibb).⁸ כמו שיתואר בהמשך, כתיבה זו תרמה רבות גם להתפתחות אופני החשיבה על התקופה הצלבנית במזרח התיכון.

בו בזמן ניסו אליטות פוליטיות וחברתיות ברחבי אירופה למנף את ההתרפקות הנוסטלגית המחודשת על העבר הצלבני כדי לעצב מיתוסים לאומיים מכוננים וכדי להעצים מיתוסים קיימים. כך, בעידוד בתי מלוכה, אנשי חינוך (דתיים וחילוניים כאחד) ואמנים, צמחו פולחני תרבות סביב גיבורים צלבנים מקומיים שעברו "הלאמה": מלך אנגליה ריצ'רד הראשון

⁶ טיירמן, עמ' 111-113.

⁷ Robert Irwin, "Saladin and the Third Crusade: A Case Study in Historiography and the Historical Novel", in Michael Bentley (ed.), *Companion to Historiography*, (London: Routledge, 1997), pp. 139-152; ריילי-סמית, עמ' 65-66; טיירמן, עמ' 114; Elizabeth Siberry, *The New Crusaders: Images of the Crusades in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries* (Aldershot: Ashgate, 2000), pp. 10-13.

⁸ Stanley Lane-Poole, *Saladin and the Fall of the Kingdom of Jerusalem* (New York: Putnam's Sons, 1898), p. 397.

על גיב סופר שהיה ממליץ לתלמידיו לקרוא את ספריו של סקוט, שלדבריו היו "יצירות אמנות שמהן יכלו ללמוד רבות על היסטוריה אסלאמית".

Albert Hourani, "Hamilton Alexander Roskeen Gibb", in C. Edmund Bosworth (ed.), *A Century of British Orientalists, 1902-2001*, (Oxford: Oxford University Press, 2001), p. 157.

"לב-הארי" (שלט 1189-1199) בבריטניה, המלך לואי התשיעי "הקדוש" (1226-1270) בצרפת, הקיסר פרידריך הראשון "ברברוסה" (1152-1190) בגרמניה ועוד.⁹

לצד "גילוי", ובמידה רבה המצאת העבר הצלבני "המפואר" של אומות אירופה, התאמצו קבוצות מסוימות לחבר את העבר הזה להווה, אותו ראו כמפואר אף יותר. תפקיד מרכזי במאמצים האלה מילא החוקר הצרפתי ג'וזף פרנסואה מישו (Michaud, 1767-1839), קתולי אדוק ותומך נלהב של המלוכה הצרפתית הפוסט-נפוליאונית, שעבודתו מרובת הכרכים על מסעות הצלב פורסמה בראשונה בשנת 1822. בשונה מסקוט, ובדומה למזרחנים רבים בני דורו, סבר מישו דווקא ש"האסלאם" בימי הביניים היה ציוויליזציה נחותה ומפגרת. לפיכך, במקום שיאשים את הצלבנים על שלא חיקו את יריביהם המוסלמים הסובלנים ושוחרי השלום, שיבח אותם מישו על שחתרו להביא את "אור" התרבות למרחב האסלאמי "החשוך". נוסף על כך, מישו דחק לשוליים את עובדת כישלונה של ההתנחלות הפרנקית בלבנט בשנים 1098-1291, והדגיש את היותה הניסיון המשמעותי הראשון של האירופים לייסד מושבות בארצות "פרימיטיביות" מעבר לים. לשיטתו, ניסיון זה בישר את המפעלים הקולוניאליסטיים המודרניים ואת עלייתה הממושכת והמוצדקת של הציוויליזציה המערבית לעמדת הגמוניה עולמית.¹⁰

במרוצת המאה התשע-עשרה "הארוכה", מחקרו של מישו הודפס פעמים רבות ותורגם לשפות שונות, ומסקנותיו באשר לתנועה הצלבנית שוכפלו ושוכללו על ידי כותבים אין ספור, אקדמאים ולא אקדמאים. אלה השרישו בקרב הציבור המערב אירופי את ההבנה שהצלבנים מילאו תפקיד חיוני בהכנת התשתית לעליונות האדם הלבן, והיו "מורי דרך" ומודלים ראויים לחיקוי בעבור בוני האימפריות המערביות המודרניות. הנחות אלו שולבו במהרה בשיח הפוליטי העירני אודות האימפריאליזם ואודות ה"אקזוטיזם" וה"נחשלות" של ארצות היעד של המפעלים האימפריאליסטיים. בשל כך הגדירו פוליטיקאים, חיילים, כמרים, אקדמאים ועיתונאים מערכות צבאיות ומדיניות של בריטניה וצרפת באסיה ובאפריקה כהמשך של מסעות הצלב, ואת משתתפיהן כירשי הגיבורים הצלבנים הלאומיים. דוגמאות לכך אפשר למצוא מכיבוש אלג'יר (1830), עבור במשבר בהר הלבנון (1860) וכלה בכיבוש ירושלים (1917).¹¹ לתיאורי המערכות הממשיות נלוותה שורה של יוזמות בלתי ממומשות לשחרור ארץ הקודש מציפורני "התורכים" (קרי המוסלמים) ולהחזרתה לידי הנוצרים. את היוזמות האלה העלו מגוון אישי ציבור בריטיים וצרפתיים – בהם בעלי תפקידים פוליטיים וכלכליים בכירים.¹²

המאמצים להחיל את "המורשת הצלבנית" ואת "ערכי האבירות" על ההווה המערבית המודרנית לא הוגבלו רק ל"שיווק" של מיזמים מדיניים וצבאיים. מסוף המאה השמונה-עשרה החלו להישמע במערב אירופה ובצפון אמריקה קריאות לניהול מסעות צלב מטפוריים; אלה כוונו לגאולת נשמתו של האדם הנוצרי ולשיפור פני החברה, שבה הוא חי. ארגונים כנסייתיים (מזרמים

⁹ רשימה מפורטת, המכילה גם גיבורים צלבנים מקומיים, שהועלו על נס בסקנדינביה, בחצי-האי האיברי ובמרכז אירופה, ראו אצל: ריילי-סמית, עמ' 54.

¹⁰ טיירמן, עמ' 116-117. להמחשה ראו אצל:

Joseph-François Michaud, *Histoire des Croisades* (Paris: Furne, 1857), Vol. 4, pp. 198-203.

¹¹ Adam Knobler, "Holy Wars, Empires, and the Portability of the Past: The Modern Uses of Medieval Crusades", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 48, № 2 (2006), pp. 296-297, 313-315; סיברי, עמ' 26, 74, 82-86.

¹² סיברי, עמ' 66-67, 76-82.

שונים), אגודות חברתיות ומפלגות פוליטיות הצמידו את הכותרת "מסע צלב" למערכות למיגור הזנות, האלכוהוליזם, העבדות והאנאלפביתיות, למערכות להענקת זכות בחירה לנשים וגם למסעות תעמולה להגברת התמיכה במאבקים צבאיים, שנוהלו למען "מטרה נעלה".¹³

"שיבת" הצלבן למזרח התיכון: מסקרנות תרבותית לתועלתנות פוליטית

עדות להשפעה של המגמות שתוארו לעיל אפשר למצוא ביומני מסע של תיירים מערביים, אשר פקדו את חופי הלבנט במספרים הולכים וגדלים מהשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. התיירים האלה זוכים לעתים להתייחסות במחקר האקדמי בדיון על "הפרדיגמה האוריינטליסטית" עקב הדעות הקדומות והתפיסות המעוותות שלהם כלפי הנופים הפיזיים והאנושיים של "ארצות המזרח". בחקר ההיסטוריוגרפיה של מסעות הצלב מקבלים התיירים האלה תשומת לב גם בזכות חומרי הקריאה, שקראו בהכנות לביקוריהם או במהלכם. בחומרים האלה היה אפשר למצוא כמעט תמיד את הברית הישנה ואת הברית החדשה (אותם תפסו כספרי הדרכה עדכניים לתייר הנוצרי בארץ הקודש) ולצדם את יצירותיהם של סקוט, של מישו ושל ממשיכי דרכם.¹⁴

הקייזר הגרמני, וילהלם השני (שלט בשנים 1888-1918), היה אחד התיירים המפורסמים ביותר בלבנט בסוף המאה התשע-עשרה, שנחשף בצעירותו לרומנים של סקוט, ושראה בעצמו יורש הקיסרים הגרמניים הצלבנים, פרידריך הראשון ופרידריך השני. לראייה, באוקטובר 1898 ביים וילהלם את כניסתו הרשמית לירושלים העתיקה כשהוא מחופש לאביר מהמסדר הצלבני הטבטוני (מסדר שמרבית חבריו היו גרמנים מבחינה אתנית). חודש לאחר מכן ערך ביקור מתוקשר דומה במתחם הקבורה של צלאח אל-דין בדמשק, אותו כינה "אחד השליטים האביריים ביותר בהיסטוריה", ואף תרם מכיסו לשיפוץ המתחם.

ראוי לציין שביקורו של וילהלם בלבנט לא היה רק פעולת צלינות תמימה, אלא נועד לסמל את הידוק הקשרים בין הרייך הגרמני לבין האימפריה העוסמאנית בהנהגת הסלטאן עבדול חמית השני (1876-1909). הסלטאן הזה, אנשי חצרו ולא מעט מנתיניו המשכילים יכלו באותה העת להבין את המשמעויות מאחורי המחוות הפומפוזיות של הקייזר בירושלים ובדמשק. אבל הבנתם לא ניזונה רק מזיכרונות קולקטיביים עמומים של מאורעות התקופה הצלבנית שהועברו מדור לדור, אלא גם מחשיפה לאותה ספרות רומנטית-ביקורתית בנוסח סקוט ורומנטית-אימפריאליסטית בנוסח מישו.

כדי להסביר כיצד קרה הדבר עלינו להפנות שוב את מבטנו לפרק הזמן שבין סוף המאה השלוש-עשרה לראשית המאה התשע-עשרה. כזכור, לאורך רוב תקופה זו התנועה הצלבנית נחשבה לרכיב מרכזי (חיובי או שלילי) בשיח הפוליטי והאינטלקטואלי של אירופה הנוצרית. בארצות אסלאמיות התמונה היתה שונה. בעוד שבחוף המזרחי של הים התיכון התעוררו מדי פעם

¹³ לשפע של דוגמאות לייצוגים אלו של מסעות הצלב והצלבנות במערב אירופה במאה התשע-עשרה, בעיקר בבריטניה, ראו: סיברי, עמ' 104-111.

¹⁴ על התיירים שדיווחו על ביקורם בארץ הקודש דרך דימויים צלבניים נמנו יורש העצר הבריטי אדוארד (Edward), לאחר מכן המלך אדוארד ה-7 ושני בניו וכן הסופר האמריקני מרק טוויין (Twain). סיברי, עמ' 64-70.

פחדים מפני "שובם" של ה"פראנקים"¹⁵, האליטות השלטוניות במזרח התיכון יחדו תחילה את תשומת לבן בעיקר להתמודדות עם הכופרים ממזרח – המונגולים – ולאחר מכן לסכסוכים פנים-אסלאמיים (למשל בין העוסמאנים והצפויים) ולסכסוכים עם המעצמות הנוצריות הסמוכות. את תחילת החדירה של סוגיית התנועה הצלבנית ללב השיח הציבורי המזרח תיכוני, או חדירתה מחדש, תולים חוקרים כגון עמנואל סיון וקרול הילנברנד (Hillenbrand) בגידול בחשיפתם של כותבים מקומיים לתוצרים הספרותיים של השיח האירופי. למשל, נמיק כמאל (1888-1840), שנמנה עם ההוגים הבולטים בקבוצת "העוסמאנים הצעירים" ושבילה שנים מספר במערב אירופה, היה ב-1872 המוסלמי הראשון בעת החדשה שפרסם ביוגרפיה של הסלטאן צלאח אל-דין. אחת הסיבות לכתיבת הביוגרפיה היתה רצון למתוח ביקורת על המסרים האנטי-מוסלמיים במחקר של מישו, שתורגם אז לתורכית-עוסמאנית. כמו כן, בעשור האחרון של המאה התשע-עשרה הועלו בערי מצרים מחזות תיאטרון על צלאח אל-דין, והחלו להופיע חיבורים שונים בערבית על מסעות הצלב פרי עטו של ג'רג'י זידאן (1861-1914), הסופר והפובליציסט הנוצרי יליד לבנון; בכולם היה אפשר לאתר השפעות של רומנים, כגון "הקמע" של סקוט.¹⁶

העיסוק הזה בתנועה הצלבנית, שהחל בזכות ה"מתווכים" מתחומי ההיסטוריוגרפיה, העיתונות והאמנות, נהפך סמוך לחילופי המאות לחלק בלתי נפרד מהדיון הכללי בענייני השעה הפוליטיים והמדיניים. הגורמים הראשיים לכך היו התבוסות ההולכות ומתרבות של החברות המזרח תיכוניות לכוחות האימפריאליסטים האירופיים ולצידן ביטויי הגאווה של כמה מתומכי ההתפשטות האימפריאלית במורשתם הצלבנית, שתוארו לעיל. ביטוי מוקדם לפוליטיזציה של הדיון המקומי בצלבנות היה ספר ההיסטוריה הערבי המקורי הראשון על תולדות הצלבנות מ-1899 מאת המצרי עלי אל-חרירי. במבוא קבע אל-חרירי כי "שליטי אירופה תוקפים היום את האימפריה העוסמאנית באורח הדומה להפליא למעשי הצלבנים בימים עברו", וכי "אירופה מנהלת נגדנו עתה מאבק פוליטי, שאינו אלא מסע צלב". במקביל לזיהוי האויב האימפריאליסטי כ"צלבן מודרני", מיהרו כותבים ערבים "לגייס" לצדם את הגיבור המקומי, צלאח אל-דין, שכבר קודם לכן הוכתר בספרות הרומנטית האירופית כמתאים ביותר להדוף אותו.¹⁷

¹⁵ Haim Gerber, *Remembering and Imagining Palestine: Identity and Nationalism from the Crusades to the Present* (New York: Palgrave Macmillan, 2008), pp. 64-66.

¹⁶ Carole Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives* (New York: Routledge, 2000), pp. 592-593; Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age, 1798-1939* (London: Oxford University Press, 1962), pp. 246, 277.

לדוגמאות לטיפול של זידאן בתנועה הצלבנית ובגיבוריה ראו את המאמרים ההיסטוריים ואת "תשובות המערכת" לפניות הקוראים, אשר פורסמו בעתון "אל-הלאל": "אל-סלטאן צלאח אל-דין אל-איובי", אל-הלאל, 15 פברואר 1894, עמ' 372; "ריכארדוס קלב אל-אסד, מלך אנכלתרא", אל-הלאל, 1.3.1897, עמ' 488-481; "אל-סלטאן צלאח אל-דין וממאליכה", אל-הלאל, 1 פברואר 1910, עמ' 300-301; "צלאח אל-דין אל-איובי וריכארדוס קלב אל-אסד: מא תשאבהא בה ומא אחיתלפא פיה", אל-הלאל, 1 יוני 1914, עמ' 643-652.

¹⁷ לדוגמה, בשנת 1911 הופיעה בעיתון הברזילי "אל-חמארה" קריקטורה ובה נראה צלאח אל-דין מְגַרֵש רוכשי קרקעות יהודים מעמק זרעאל. עמנואל סיון, מיתוסים פוליטיים ערביים (תל אביב: עם-עובד, 1988), עמ' 16-20; נובלר, עמ' 320-321.

תמונה 2

האביר על הסוס הלבן: ג'ורג' הקדוש, בדמות צלבן ימי-ביניימי, יוצא למלחמת העולם הראשונה בכרזת תעמולה בריטית משנת 1915, מתוך:

<http://www.world-war-pictures.com/british-war-picture/wargb004.html>

את התרבות דפוסי החשיבה על מסעות הצלב במאה התשע-עשרה "הארוכה" אפשר להדגים באמצעות בחינת ההשתתפות של בריטניה באירוע שחתם את אותה מאה: מלחמת העולם הראשונה (1914-1918). במשך המלחמה ולאחריה התאמצו הרשויות הבריטיות לדמותה למסע צלב מטפורי להצלת הדמוקרטיה המערבית מסכנת המיליטריזם הגרמני. לדוגמה, ראש הממשלה דיוויד לויד-ג'ורג' (Lloyd-George) קרא לאוסף נאומיו מתקופת המלחמה "מסע הצלב הגדול" (The Great Crusade) (ר' תמונה 2). לצד זאת, הכיבוש הפיזי של ירושלים בשלהי המלחמה הגביר בקרב בריטים רבים את תחושת הזיקה לצלבנים מימי הביניים ולמורשתם הרומנטית, הלאומית והאימפריאלית.

אחד מאלה היה מארק סייקס (Sykes), ממעצבי המדיניות הבריטית במזרח התיכון, אשר הונח לאחר מותו באנדרטה בדמות צלבן. בה בעת דחף הישג זה מפקדי צבא בכירים, בהם הגנרל אלנבי, לפעול לטשטוש הזיקה למסעות הצלב כדי לשכך את איבת המוסלמים. למרבה האירוניה, אלנבי לא היה זה שאמר שכיבוש ירושלים הוא בגדר "סיום מסעות הצלב" (אמירה המצוטטת בתחילת מאמר זה); את הדברים האלה ייחסו לו, ככל הנראה בדיעבד, כותבים ערבים, שהתוודעו לא מכבר להשפעה התודעתית העצומה של השימוש בדימוי הצלבני.¹⁸

את איבת המוסלמים. למרבה האירוניה, אלנבי לא היה זה שאמר שכיבוש ירושלים הוא בגדר "סיום מסעות הצלב" (אמירה המצוטטת בתחילת מאמר זה); את הדברים האלה ייחסו לו, ככל הנראה בדיעבד, כותבים ערבים, שהתוודעו לא מכבר להשפעה התודעתית העצומה של השימוש בדימוי הצלבני.¹⁸

המאה העשרים: הצלבן המכה על חטא ומתקפת הנגד הערבית והמוסלמית

כך אנו מגיעים לתקופה שמסיום מלחמת העולם הראשונה עד לאמצע המאה העשרים, תקופה המציינת את תחילת השלב הנוכחי בהתפתחות החשיבה המודרנית על הצלבנות. המאפיין העיקרי של שלב זה בשיח המערבי הוא הפשטתם של הצלבנים מההילה הרומנטית והחיובית, שאפפה אותם בשלב הקודם. ראוי לציין שניצני מגמה זו כבר הופיעו במהלך המאה התשע-עשרה,¹⁹ אבל היא זכתה לביטוי חדש לאחר מלחמת העולם הראשונה. כך היה בכתיבתם של היסטוריונים, אשר

¹⁸ לעוד דוגמאות לעיסוק המערב במלחמת העולם הראשונה כסוג כזה או אחר של "מסע צלב" ראו: סיברי, עמ' 87-103. אחת הדוגמאות היא היחס לפעולותיו של תומס אי' לורנס ("לורנס איש ערב") כאל "מסע הצלב האחרון". מצד אחד, לורנס נלחם במזרח הקרוב לצד בריטניה וצרפת הנוצריות ונגד השלטון העוסמאני המוסלמי, במה שנדמה כשחזור מודרני של מסעות הצלב הקדומים; מצד שני, הצטרפותו לתנועת "המרד הערבי" וקריאתו לעצמאות ערבית הוצגו כניהול מסע צלב מטפורי למען עיקרון החופש ונגד העריצות. באשר לסבירות לזיוף של הצהרת אלנבי על "סיום מסעות הצלב" ראו: נובלר, עמ' 316, 322.

¹⁹ לדוגמאות לביקורות בנות המאה התשע-עשרה על נסיונות ההאדרה והשיבוש של הצלבנים ופועלם ראו: סיברי, עמ' 85, 165-166.

בהשפעת אסכולות דוגמת ה"אנאל" (Annales) רוקנו את התנועה הצלבנית מתכניה האידיאולוגיים, וניתחו אותה לאור פרמטרים כלכליים וחברתיים, ובהמשך – דמוגרפיים ואקולוגיים. מצד אחד, ההיסטוריונים האלה הציגו את התנועה כמפעל פרוטו-קולוניאלי – ובכך דמו לכותבים הפרו-אימפריאליסטיים של המאה התשע-עשרה. מצד שני, הם הראו שמטרתה האמיתית של התנועה היתה השתלטות אלימה של תושבי אירופה הצפונית הנחשלת על המרחב הים תיכוני המפותח והעשיר – ובכך החזירו למרכז הבמה את הנימה הביקורתית של הוגי "עידן ההשכלה".²⁰

במרוצת המאה העשרים נהפכה צורת פרשנות זו לדומיננטית בשיח המערבי. היא הטביעה את חותמה גם על זן חדש של אנשי רוח ופוליטיקאים ערבים, שדגלו בלאומיות פאן-ערבית ("קִנְמָה") או מדינתית-פרטיקולרית ("נִטְנָה"). האישים האלה קיבלו בהתלהבות את טענת ההיסטוריונים המערבים כי "מלכתחילה לא הנחתה המחשבה הדתית את מסעות הצלב, אלא התאוה לכיבושים ולשליטה פוליטית".²¹ הם גם אימצו בחום את התיאור לפיו "המערב" היה בעל שאיפה כמעט נצחית לגזול שטחים מן "המזרח הערבי", לבזוז את אוצרותיו ולהעתיק את חידושו. לדבריהם, פעם אחת עשה זאת המערב באמצעות נשיאת שם הצלב לשווא, וכעת, באמצעות פיצול האזור למדינות מלאכותיות, תמיכה בהקמת מדינה יהודית בפלסטין וסיוע לה.²² תיאור זה קרץ ללאומנים הערבים משתי סיבות: הוא החמיא לדימוי העצמי החיובי שלהם בתור בעלי עליונות תרבותית וחומרית על המערב בעבר; והוא הראה שהתוקפנות הצלבנית היא סיבה להתהפכות היוצרות בעת החדשה.

במחצית השנייה של המאה העשרים, לאחר שעזבו הכוחות הקולוניאליים האירופים את האזור, התמידו שופרות התעמולה וההיסטוריוני החצר של המשטרים הפאן-ערביים לערוך אנלוגיות בין אויביהם הוותיקים (בריטניה וצרפת) והחדשים (ישראל וארצות-הברית) לבין הצלבנים מימי-הביניים. כמו כן, הם הרבו להשוות בין המנהיגים ששירתו (בעיקר גמאל עבד אל-נאצר במצרים, צדאם חסין בעיראק וחאפטי אל-אסד בסוריה) לבין צלאח אל-דין, שהתבסס בתור גיבור תרבות כלל-ערבי וכלל-אסלאמי ראשון במעלה. הדבר התבטא בעיסוק בביוגרפיות של המנהיגים (לדוגמה, הדגשת העובדה שתפריט, מקום הולדתו של צדאם חסין, היתה גם מקום הולדתו של צלאח אל-דין, והדמיון בין יוזמת עבד אל-נאצר לאיחוד מצרים וסוריה ב-1958 לבין איחודן בימי הסלטאן) ובשינויים במרחב הציבורי (הצבת פסל צלאח אל-דין במרכז דמשק והענקת שמו לאחד ממחוזות עיראק). המסר של השלטונות מאחורי אנלוגיות אלו היה ברור: כדי לנצח את "הפרנקים" עוד פעם, ב"סיבוב השני" שנפתח זה לא מכבר, על האוכלוסייה לעמוד פעם נוספת לימין ההנהגה הקיימת.²³ כזכור, עד לתחילת המאה העשרים שלטונות באירופה השתמשו ברטוריקה דומה בסגנונה – אם כי פרו-צלבנית – כדי לחזק את התמיכה העממית בהם ובמדיניותם הקולוניאלית.

²⁰ ריילי-סמית, עמ' 67.

²¹ ראו, למשל: "פכרת אל-חרוב אל-צליביה: בין אל-שרק ואל-עירב", אל-הלאַל, (1.4.1926), עמ' 709-714.

²² ראו, למשל: חביב גיאמאתי, "אל-חרוב אל-צליביה: הלא כאנת דינה או סיאסיה?", אל-הלאַל, (1.1.1935), עמ' 340-337.

²³ סיון, עמ' 32-33, 37-38, 126-127; עפרה בנג'ו, עיראק של צדאם (תל אביב: אוניברסיטת תל אביב/ הקיבוץ המאוחד, 1996), עמ' 105, 136, 208; משה מעוז, אסד, הספינקס של דמשק (תל אביב: דביר, 1988), עמ' 34, 55-56.

בשלושת העשורים האחרונים, עם עליית האסלאם הרדיקלי ודעיכתם ההדרגתית של הזרמים הלאומיים בארצות ערב, שבו והודגשו התכנים האידאולוגיים-הדתיים בשיח על הצלבנות ועל "הצלבנות החדשה". מבשר השינוי לא היה אלא המצרי סיד קטב (1906-1966), מהאבות הרוחניים של הגל הרדיקלי הנוכחי. קטב זיהה מאחורי כל מתקפה של לא-מוסלמים על מוסלמים במשך ההיסטוריה "רוח צלבנית", דתית מיסודה, ששיקולים גאו-אסטרטגיים וכלכליים שימשו לה הסוואה. למרות השינוי הזה היה המתכון של המוסלמים הרדיקלים לסיכול הפלישות הצלבניות החדשות בכללו דומה לזה שהציעו הכותבים והדוברים הלאומיים והאנטי-אימפריאליסטיים לפנייהם.²⁴

בשעה שבמזרח התיכון התגבר מאז מלחמת העולם השנייה באופן ניכר השימוש בדימויים צלבניים ככלי לניגוח המערב, התרחש בו בזמן תהליך דומה בארצות המערב עצמן. הזוועות שנלוו למלחמת העולם הטראומטית בין הליברליזם, הפשיזם והקומוניזם, והדה-קולוניזציה שחוו מעצמות אירופה בעקבותיה, עוררו בציבור ובאקדמיה המערביים סלידה ממלחמות אימפריאליסטיות ומהפעלת אלימות בשם אידאולוגיה. על התנועה הצלבנית, ששמה נקשר בשתי המאות הקודמות בתופעות האימפריאליזם והאלימות האידאולוגית, נמתחה כצפוי ביקורת מוגברת, לעתים עד כדי השחרתה המוחלטת. כך, בעשורים האחרונים לא היה זה יוצא דופן להיתקל בחוקרים שראו בצלבנות "תנועה של קולוניאליזם לבן, אלים ודוגל בעליונות" כמו גם במאמרים עיתונאיים שנפתחו במלים: "אם יש דבר אחד שהכול יודעים על מסעות הצלב, זה שהם היו דבר רע".²⁵

ברם, במקביל לעריכת חשבון נפש נוקב באשר לעבר הצלבני העקוב מדם והמביך, הוסיפו ציבורים שונים במערב לראות בחיוב את המונח "מסע צלב" בכל פעם שנותק מהקשרו ההיסטורי, והוגדר באופן ערטילאי כ"מאבק למען מטרה נעלה". התוצאה היא שבמרבית המילונים בשפה האנגלית שראו אור במאה האחרונה הופיעו שתי הגדרות לערך "מסע צלב": אחת היסטורית (שלילית) ואחרת מטפורית (חיובית).²⁶

התהליך ההיסטורי שתואר עד כה כלל התפתחות תפיסות מסוימות באשר לתנועה הצלבנית בארצות המערב ושילוב חלקי של תפיסות אלו בשיח הערבי-המוסלמי הקיים תוך התאמתן לצרכים הפוליטיים והתרבותיים המקומיים. החל משלהי המאה העשרים, וביתר שאת מאז פיגועי ספטמבר 2001 בארצות-הברית, אפשר לאתר התחלה של תהליך הפוך. נראה כי ההתקפות המילוליות התכופות של מוסלמים רדיקלים על המערב ה"נאו-צלבני" עוררו באחרונה כמה כותבים מערבים להגיב באמצעות הפניית כינוי גנאי זה לעבר מאשימיהם. כותבים אלה בוחרים כעת לראות דווקא במערכת הג'האד ה"אנטי-צלבנית" של בן-לאדן ודומיו כזו הניתנת להשוואה עם המערכות הצלבניות המקוריות של הכנסייה הקתולית בימי הביניים. מובן

²⁴ הילנברנד, עמ' 600-602. דוגמה לבולטות הרטוריקה הדתית-אסלאמית על חשבון הרטוריקה הלאומית-ערבית אפשר לראות בתגובות לפלישה האמריקנית לעיראק ב-2003. ראו: דני רובינשטיין, "פתווה נגד 'מסע הצלב' של הנשיא בוש", הארץ, 23.3.2003, עמ' ב-3.

²⁵ קונסטבל, 3; Daniel Johnson, "How to Think About the Crusades", *Commentary*, Vol. 120, No. 1, (2005), pp. 46-51.

²⁶ לדוגמה ראו: "Crusade", in William A. Neilson (Ed.), *Webster's New International Dictionary of the English Language* (Springfield, Mass.: G. and C. Merriam, 1944), p. 636.

שההשוואה נשענת על הראייה המקובלת כיום שמערכות היסטוריות אלו היו תופעה שראויה לגינוי.²⁷

סיכום

בחינת התמורות הפרשניות שעברו במאתיים השנים האחרונות על המונח "מסע צלב" ועל מונחים הקשורים אליו עשויה לתרום רבות להבנת הכוונות האמיתיות מאחורי השימושים של דוברים עכשוויים ברטוריקה "צלבנית" ו"אנטי-צלבנית". מצד אחד, למשל, כשהשווה הנשיא האמריקני ג'ורג' ו. בוש ב-2001 את "המלחמה בטרור העולמי" ל"מסע צלב", הוא דיבר, ככל הנראה, בתור אוונגליסט ו"נוצרי שנולד מחדש" והתכוון למערכה לתיקון עוולות העולם. מצד שני, מתנגדיו של בוש במערב ובארצות ערב התחלחו ממילותיו, משום שהתרגלו לזהות את "מסע הצלב" עם יוזמות אימפריאליסטיות המבוססות על תאוות בצע חומרית. מצד שלישי, האיש שכלפיו הופנו דברי בוש, אסאמה בן לאדן, הכריז ב-1998 על "ג'האד נגד הצלבנים והציונים" מתוך ראייה דתית שהמסעות הם רכיב בעימות נוצרי-אסלאמי מתמשך (ראייה שלא נבדלה באופן מהותי מזו של המשטרים הערביים, שנגדם נאבק בן לאדן במקור). מצד רביעי, כמה אנשי רוח במערב הצביעו לאחרונה דווקא על בן-לאדן ועל שכמותו כמוציאי לפועל של "מסע צלב אסלאמי", המזכיר בסגנונו את מסעות הצלב המקוריים.

המשותף לארבעת סוגי הדוברים הללו הוא ההצגה של פרשנות מסוימת של מסעות הצלב הימי-ביניימיים בתור הפרשנות "הנכונה", והניסיון להבין באמצעותה טוב יותר את המציאות העולמית במאתיים השנים האחרונות. האירוניה היא שהפרשנויות השונות נולדו בעצמן מתוך האירועים והמגמות שעיצבו את מאתיים השנים האחרונות, והן הוחלו באופן אנכרוניסטי על ימי הביניים. לפיכך, דמותו רבת הפנים של האביר הצלבן, שעלה על סוסו הלבן בראשית המאה התשע-עשרה בעזרת כותבים כסקוט ומישו, מוסיפה לשעוט גם כיום בין דפי הנאומים הנישאים בבית הלבן ובין דפי הנאומים שנושאים אלה החותרים לפגוע בו.

²⁷ ראו, למשל:

Martin Kramer, "Islam's Coming Crusade", *The Jerusalem Report*, Vol. 16, No. 24 (20.3.2006), p. 47; Loretta Napoleoni, "Modern Jihad: the Islamist Crusade", *SAIS Review*, Vol. 23, No. 2 (2003), pp. 53-69.

הזהות הפלסטינית-הכנענית: קווים להתפתחות נרטיב לאומי

איל הרטשטיין*

בד בבד עם שינוי המציאות הפוליטית-החברתית באזור עברה תפיסת הזהות העצמית של בְּנֵיה הערבים של פלסטין שינוי נרחב. הכנסתו של הקשר עם תושבי הארץ העתיקים, הכנענים, העניק לפלסטינים מרכיבי זהות ייחודיים, המאפשרים התמודדות עם האתגרים של קיום נפרד בעולם הערבי ובמאבק לעצמאות. יצוין שהפעילות האידיאולוגית הפלסטינית לא התקיימה בחלל רעיוני ריק, אלא על רקע התפתחותם של תפיסות דומות, שיוצרות ייחודיות תרבותית-חברתית תוך הרחבת נקודת הייחוס ההיסטורית. מהתנועות הרעיוניות באזור ראוי לציין את הזדהות הנוצרים המרונים עם המקורות הפניקיים ואת הבניית הקשר במצרים עם שליטי הארץ העתיקים, הפרעונים. גם בחברה היהודית בארץ פעלה תנועה לחידוש זהות היסטורית כנענית. עם זה, תנועת "כנענים" זו בחברה הישראלית לא נהפכה לכוח רעיוני מוביל.

ברוב שנות שלטון האימפריה העוסמאנית בארץ-ישראל/פלסטין לא השתנו באופן ניכר מקורות ההזדהות הפלסטיניים, וכך המשיכו בני הארץ להגדיר עצמם לפי מעגלי הזהות הבסיסיים של האמונה הדתית בהקשר הרחב ולפי השייכות השבטית בהקשר המקומי. אמנם ברוב שנות שלטון האימפריה ראו תושבי הארץ עצמם נמנים על מכלול המערכת הכלל-עוסמאנית וראו בַּסְלְטָאן את מנהיגם, אך הם לא הגדירו את עצמם עוסמאנים. הם מעולם לא הצטוו לפתח רגשות עוסמאניים פטריוטיים, וכאחיהם באזור, הם לא הגדירו את עצמם דרך העדשה האתנית ולא ראו בעצמם ערבים, כינוי שנשמר בשלב הזה לשבטים הנוודים בלבד. הם שמרו על נאמנותם ועל תחושת השייכות לאימפריה מפאת הגישה הכלל-אסלאמית והראייה שְׁדָת האסלאם, המהווה גם אורח חיים כולל, הינה גורם מאחד, המתעלם מהבדלי שפה, תרבות והיסטוריה משותפת.

אף על פי שיש המוצאים כבר בשלהי התקופה העוסמאנית את היסודות לייחודיות התרבותית ולתחושת הזהות העצמאית של תושבי חבל הארץ,¹ ששימר את הכינוי הערבי המקורי שלו, "אל-אַרְץ אל-מְקְדֶסֶה", היתה הפעילות הפוליטית שמורה למסגרת האידיאולוגית האזורית המכלילה בשם הערביות. תחת תפיסה אידיאולוגית זאת החלו גורמים שונים לפעול מתוך אגודות ערביות, גלויות וחשאיות, אך מרבית תושבי הארץ המשיכו לראות בסלטאן את שליטם בהיותו העומד בראש האימפריה ואת מנהיגם הדתי בשמשו ח'ליפה. הזהות המקומית לא נהפכה בשנים האלה לרעיון פוליטי, וכלל האזור נתפס כמערכת ערבית שלמה. כך לא השתנה גם הנרטיב ההיסטורי, שעל פיו התבססה ההגדרה העצמית של תושבי הארץ. אלו המשיכו לזהות את מקורם,

* איל הרטשטיין (eyal.hartzstein@gmail.com) הוא סטודנט לתואר ראשון במסלול המחקרי לתלמידים מצטיינים בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל אביב.

¹ בין התפיסות העיקריות ראוי להזכיר את שיתוף הפעולה הצבאי, המשפטי והמנהלתי בין הסנג'קים השונים, חיי הדת העממית של האוכלוסייה (בראשם חגיגות נבי מוסא, שהגיעו אליהן עולי רגל מכל רחבי הארץ), חלוקת הפטריארכיה היוונית-האורתודוקסית, עליית הציונות ואף תגובת המרד כנגד ניסיונות הגיוס לצבאו של השליט המצרי, אבראהים פאשא.

כמו שאר בני הלאום הערבי, עם אותם השבטים, שיצאו מחצי האי ערב במאה השביעית לספירה, כבשו את הארץ ואסלמו את תושביה.

מלחמת העולם הראשונה העמידה את המזרח התיכון כולו לפני מציאות חדשה לגמרי: כל שנותר לערבים תושבי הארץ, על הגדרתה הפוליטית-הייחודית החדשה, היה להסתכל בעיניים כלות בפער שנוצר ביניהם לבין אחיהם. בשל כישלון נציגי הציבור הערבים להכניס את הארץ תחת מטריית ההבטחות הלאומיות שניתנו לשאר תושבי הטריטוריות הערביות, טענו תושבי הארץ כי זכותם לקבל אחריות על גורלם ודרשו לבטל את הזכויות היהודיות הנובעות מכורח הצהרת בלפור.² אמנם לא שברו רוב הנציגים הללו את הנרטיב המקובל, הרואה בכיבוש הארץ על ידי הערבים את בסיסה ההיסטורי של החברה, אך בו בזמן החלו עולים קולות אחרים. כך טען "הוועד הפועל הערבי" [אל-לג'ינה אל-תנפיד'ייה אל-ערביה] ב-1922 בתזכיר לחבר הלאומים כי האוכלוסייה הערבית בארץ מורכבת "מצאצאי האנשים היושבים בה משחר ימי ההיסטוריה בתוספת האלמנטים האמורים, החיתים, הפניקים, הפלשתי ואחרים". המשלחת הערבית הראשונה העלתה את הרעיון כי "פלשתינה היתה אוכלוסייה מקומית עוד לפני שהלכו היהודים אליה, ואוכלוסייה זו נשמרה במשך כל הדורות ומעולם לא התבללה בשבטים היהודיים...".³

בשנים האלה אפשר גם לזהות את נביטת השורשים הרעיוניים לנרטיב הפלסטיני-הכנעני. בכוחות המובילים להצבת מרכיבי זהות נבדלים מן המערכת הכלל-ערבית והפאן-אסלאמית, ראוי למנות את פועלם של תופיק פנעאן ושאר חברי "המעגל הירושלמי". משכילים ערבים אלו קיבלו עליהם את ההובלה האידיאולוגית, לכל הפחות בתחום האתנוגרפי, בתוך "החברה הפלסטינית למזרחנות",⁴ וקראו לשמר את מרכיבי התרבות העממית הפלסטינית. כתב העת של הקבוצה, *The Journal of the Palestine Oriental Society*, שהתפרסם עד סיומו של המנדט בארץ, ריכז שלל מחקרים בתחומי דעת מגוונים – מאמונות עממיות, דרך ארכיטקטורה כפרית, ועד מערכות חוקים קהילתיות. כנעאן וחבריו ראו בבסיסי התרבות הכפרית, באורח החיים ובנורמות החברתיות הייחודיות, שִׁחָרַב המודרניזציה מסכנת אותם, הדים לתרבויות העתיקות שהיו מנוף הארץ. הנחתם הבסיסית הייתה שהגיוון במנהגיו של הפלאח הפלסטיני, בשיריו ובאמרותיו, שאותם שאפו לשמר, הם מורשת חיה של שלל עמי הארץ, ובראשם הכנענים, הפלשתיים, העברים והערבים. חשוב להדגיש שפעילות החברה נותרה בתוך המסגרת האקדמית ולא פנתה לגיבוש תפיסות פוליטיות לאומיות של ממש.

האירועים שקדמו למלחמת 48' והמערכה הצבאית עצמה הולידו שבר נוסף בהתגבשותה של החברה הפלסטינית. בכמה מפלות איבדו תושבי הארץ הערביים את התקווה להקים מדינה ערבית מערבית לירדן, אפילו על חלק מן הארץ, כמו שהציעה תכנית החלוקה מטעם האו"ם. התמשכות מציאות זו יצרה הפסקה בעשייה הלאומית הפלסטינית, ולכן בשנות החמישים ובתחילת שנות השישים היה אפשר לזהות סימנים אחדים בלבד להגדרת זהות פלסטינית עצמאית. בשנים הללו

² יהושע פורת, צמיחת התנועה הלאומית הפלסטינית 1918-1929, (תל אביב: עם עובד, 1976), עמ' 4-30.

³ שם, עמ' 30.

⁴ Salim Tamari, "Lepers, Lunatics and Saints: The Nativist Ethnography of Tawfiq Canaan and His Jerusalem Circle", *Jerusalem Quarterly* № 20 (winter 2004), pp. 24-43.

הועלו הטיעונים לזכות על הארץ, המבוססים על הזיקה ההיסטורית של תושביה העתיקים אליה, במובלע בלבד, אם בכלל הועלו. בכתובה הפלסטינית ניכרה אמפתיה רבה לגורל הכנענים הקדמונים, שאותם הביסו ושעבדו השבטים היהודים שחדרו לארץ. כנענים אלו מוגדרים שם ערבים ששכנו בארץ מאז התקופה הפרה-היסטורית.

גם עם הצעדים הראשונים של בני הארץ הערבים ללקיחת גורלם בידיהם ולהעלאת הדרישה לחזק את הלאומיות הפלסטינית, הם לא פנו לזהות ייחודית, מחוץ למערכת הפאן-ערבית. בְּאִמְנָה הלאומית הפלסטינית שפורסמה בשנת 1964, על אף הקריאה לעצמאותו של הקולקטיב הפלסטיני ניכר הניסיון לייצב את הזהות הלאומית כפרט מתוך העולם הערבי הכולל בלא הקשר היסטורי ייחודי: "פלסטיין היא מולדת ערבית הקשורה בקשר הלאומיות לשאר ארצות ערב המרכיבות עמה את המולדת הערבית הגדולה".⁵ רק המפלה הערבית במלחמת ששת הימים וכיבוש שטחי הגדה ורצועת עזה הובילו את החברה הערבית לשלב חדש בהגדרת תודעה וזהות עצמאיים. ברקע התגבשה אצל המנהיגות הפלסטינית ההבנה כי אֵל לה להטיל את כל תקוותיה על האחים הערביים. כך החלה תפיסת הזהות הכנענית מוצאת את דרכה משולי השיח הציבורי למרכזו. רעיון המוצא הכנעני של תושבי הארץ הערבים החל לשמש בבירור כלי לשימור הזיקה לארץ והזכות עליה.

גיבושם של מרכיבי שלטון עצמאי העניקו לרשות הפלסטינית שהוקמה את הכלים לפיתוחה של הזהות הכנענית-הפלסטינית לכדי נרטיב היסטורי מרכזי. עקב תנופה אדירה להטמעתו של נרטיב זה כבר כיום נעשתה ההכרה של תושבי הרשות בזהות זו מובנת מאליה, ושאילתם של שמות וסמלים ממקורות היסטוריים כנעניים נהפכה לנוהג שכיח ומקובל בשטחי הרשות הפלסטינית. כך, לדוגמה, השם המפורש "כנעאן" משמש היום בין השאר כשם של מרכז פדגוגי בעזה ושל המרכז הפלסטיני לסחר הוגן. מאחורי הצלחת הַתְּבָנָה של הזהות הכנענית והטמעתה בקרב החברה הפלסטינית אפשר לזהות תהליכים חברתיים וחינוכיים נרחבים ובראשם פעילות אינדוקטרינציה מכוונת של הגורמים המובילים בחברה ובשלטון. מעל כל אלה ניכרה דחיפתו של יושב ראש הרשות הפלסטינית המנוח, יאסר ערפאת, שניכר כי הבין את כוחם של הנרטיב ושל הבנייתה של זהות פלסטינית עצמאית.⁶

ידה המכוונת של הרשות בלטה בפסטיבל שהפיק בשנת 1996 משרד התרבות הפלסטיני לכבודו של האל הכנעני בַּעַל. לחגיגה, שנערכה בכפר סַבְסַטְיָה, קדמו פרסומים אחדים בעיתונות, שייצבו את הזיקה של האומה הפלסטינית המודרנית לשורשיה הכנעניים העתיקים תוך התבססות על ממצאי הארכיאולוגיה המקומית.⁷ במרכזו של הטקס שוחזר באופן דרמטי מאבקו של בעל, אל השמים והפריון, האל העליון באמונה הכנענית, בַּמּוֹת, אל השאול. מסביב נשאו צעירים לבושי גלימות, שעליהן ציורי דמויות כנעניות עתיקות, לפידים. גברים אחרים רכבו על מרכבות, שנבנו על פי הממצאים הארכיאולוגיים מאותה תקופה. הקריינות בטקס אף הרחיבה את ההקשר ההיסטורי

⁵ בחירה זאת בולטת מאוד לעומת תוכנה של "הכרזת העצמאות הפלסטינית" משנת 1988 – "בהזנתן של כמה ציוויליזציות ותרבויות, בהשראה של מורשת עשירה במגוון ובתוכן הוסיפה האומה הערבית הפלסטינית לעצמה קומה בחיזוק הקשר שלה עם אדמתה".

⁶ ראוי להדגיש את השינוי התפיסתי שעבר ראש אש"ף, יאסר ערפאת, אשר הוא שניסח את גרסתה הסופית של האמנה הפלסטינית תוך הדגשת הזהות הפאן-ערבית על חשבון הצגת ייחודיות פלסטינית.

⁷ Ehud Ya'ari, "The New Canaanites", *The Jerusalem Report*, (September 1, 1996), p. 32.

בשבחה את לחימת העמים הכנענים-הפלסטינים העתיקים בפולשים היהודים, שחדרו לארץ. גם אם אירוע זה יוצא דופן בחריגותו מן הקו המסורתי ובהענקת מקום מרכזי למערכת האמונות הקדם-אסלאמיות והפוליטיאסטיות של מקורות המורשת הכנענית, יש לראות בו ביטוי למוכנותה ולנחישותה של הרשות הפלסטינית ושל העומד בראשה להטמיע את הזהות הפלסטינית בחברה.

הניסיון לייצב את הקשר ההיסטורי בין יושבי הארץ לבין העמים הכנענים העתיקים יובא למרכיבי תרבות וחברה מרכזיים אחרים הן על ידי הרשות עצמה והן על ידי גורמים פרטיים בה. מחקריו של תופיק כנעאן על המורשת העתיקה שבתרבות הפלאח זוכים כאן לעדנה מחודשת. בשלושת העשורים האחרונים פרסמו משרד התרבות הפלסטיני, המרכז למורשת תרבות פלסטינית ואוניברסיטת ביר זית לראשונה את רעיונותיו ואת מחקרי התרבות שלו בתרגום ערבי במגוון הוצאות, גם אם אלה לא כללו את תפיסותיו הפלורליסטיות. עוד דוגמה למאמץ לגיבושה של זהות היסטורית לאומית אפשר למצוא ב"מפת התלבושות העממיות הפלסטיניות", שפרסם בשנת 2001⁸ "מרכז המורשת הפלסטינית" [מרכז אל-תראתי אל-פלסטיני] בבית לחם.⁹ מפה זו מציגה הצגה ויזואלית של שלל מלבושים מסורתיים, ייחודיים ליישובים שונים בכלל שטח הארץ, הן בשטחים שבשליטת הרשות הפלסטינית והן בשטחים שבשליטת ישראל כיום. אלו, נטען במפה, "מייצגים מורשת, שהיא תיעוד לבעלות על הקרקע במהלך ההיסטוריה". בהמשך נכתב כי "ההמשכיות של ההעברה מדור לדור של תלבושות אלו... מורה על זהות היסטורית, שורשית ותרבותית, המשתרעת על פני כל השנים הללו... מאז תקופת הכנענים...". המפה היא מרכיב במסגרת מטרתו המוצהרת של המרכז להבליט את הזהות ואת השורשים הפלסטינים בני "אלפי השנים". כך, כהד למחקריו של תופיק כנעאן, מזהה המרכז בתרבות הכפר הפלסטיני ובפולקלור שלו מקור ישיר לזהות ההיסטורית העמוקה של תושבי הארץ הפלסטינים.

את השפעתן ומשקלן של מערכות השלטון ברשות הפלסטינית על השרשתה של תפיסת הזהות העצמית הפלסטינית ככנענית אפשר למצוא באופן מובהק גם בתכניהם ובנושאי הלימוד של ספרים שיוצאים מטעם משרד החינוך הפלסטיני.¹⁰ אלו קובעים בבירור כי "מוצא הפלסטינים מהכנענים אשר היגרו לפלסטין מחצי האי ערב כ-3500 שנה לפני הספירה".¹¹ מתוך זהות זו הם באים להעניק לחברה ולתושביה תחושת גאווה לאומית והמשכיות. "הערבים הכנענים העניקו לאנושות במהלך ההיסטוריה הארוכה שלהם... את ההישג הגדול ביותר של הציוויליזציה... הם שימרו את קיומם ואת הקשר העמוק לאדמה הפלסטינית ונתרו... מלח הארץ והמהות שלה...".¹²

⁸ המפה פורסמה על בסיס מפה ישנה משנת 1945.

⁹ גיאוגרפיה ופוליטיקה: מפות "פלסטין" כאמצעי להטמעת מסרי יסוד שליליים הנוגעים לקונפליקט הפלסטיני-ישראלי, המרכז למורשת המודיעין, 2004.

¹⁰ Amon Gross, *Jews, Israel the West and Peace in the Palestinian Authority Textbooks for Grades 11, 12, and Muslim Schools in the West Bank* (CMIP, 2007).

Amon Gross, *Jews, Israel and Peace in the Palestinian Authority Textbooks: The New Textbooks for Grades 5 and 10* (CMIP, 2005).

Amon Gross, *Jews, Israel and Peace in the Palestinian Authority Textbooks: The New Textbooks for Grades 4 and 9* (CMIP, 2004).

¹¹ חינוך לאומי, ספר לימוד לכיתות ה', שנת 2004, עמ' 30; כמובא אצל: גרוס, 2005, עמ' 13.

¹² קריאה וטקסטים, ספר לימוד לכיתה ט', 2004, עמ' 34-35; כמובא אצל: גרוס, 2004, עמ' 10.

השימוש הלאומי במקורות הכנעניים להבניית זהות ייחודית רואה את המקור הראשוני בחדירתם של גורמים פרוטו-כנעניים מתוך חצי האי ערב אל הסהר הפורה. על פי הנרטיב הפלסטיני, קבוצות אלו הביאו עמם שפה פרוטו-ערבית ויצרו מרחב לשוני-תרבותי כנעני שהשתרע עד מרכז הסהר הפורה.¹³ את השימוש הזה בקשר הפילולוגי בין הערבית לבין שפת תושבי הארץ העתיקה ביסס עוד בראשית המאה דרויש מְקַדָּאדִי, בהתבסס על דעה שהייתה מקובלת בבלשנות השמית בראשית ימיה, לפיה כל השפות השמיות מוצאן מחצי האי ערב. אף על פי שכיום המחקר הבלשני אינו מכיר בקשר זה בין השפות השמיות לערביות, הנרטיב הפלסטיני משמר רעיון זה באדיקות: "הערבים הכנענים היו ראשוני המתיישבים בארץ והם אלו אשר העניקו לה את הזהות הערבית דרך השפה, התרבות ותושביה".¹⁴

על פי הנרטיב הפלסטיני, היו התרבות הכנענית ושליטתה בארץ רצופות עד לפלישת שבטי בני ישראל באמצע האלף השני לפני הספירה וכן כי גם תחת שלטונם של אלה, נותרה הזהות הכנענית נפרדת ועצמאית. יצוין שלא כמו התפיסה המרחיבה של תופיק כנעאן וקבוצתו, אין רואים הפלסטינים בשלטון היהודי הקדום בארץ נדבך בתהליך הבניית הזהות הייחודית באזור. עיקר הקשר בין הצדדים מצוין במאבקים שניהלה היישות היהודית מול הגורמים האחרים בארץ, ובראשם הכנענים. עם חורבן בית ראשון הפכה הנוכחות היהודית בארץ למשנית בתוך פסיפס הזהויות. למרות גלי הכיבושים שחדרו לטריטוריה של כנען, הזהות הפלסטינית הייחודית מתוארת בנרטיב זה כעצמאית: "הערבים הכנענים שימרו את קיומם ואת הקשר ההדוק שלהם עם הארץ... כאשר כל החולפים דרכה היו חריגים הן להיגיון והן למציאות".¹⁵ עם זה, על-פי ראייה זו נתפס הכיבוש הערבי של הארץ כשיאו של התהליך; לא רק שהאסלאם והערביות לא היו נקודת משבר, אלא גם רואים בהם משלימים את הזהות הפלסטינית השלמה הרמונית: "... עד הגעת הערבים המוסלמים לארץ במהלך תנועת התפשטותם אשר איששה את הזהות הערבית ואת האמונה המוסלמית".¹⁶

לצד הבנייתה של זהות עצמאית, ממשיכה תפיסת הלאום הכנעני לשמש כלי פוליטי כלפי חוץ לניתוח הטענות היהודיות לבעלות על הארץ ולהצגת בסיס שורשי חזק בארץ לעומתם. סוגיית הבעלות על העיר ירושלים זוכה למענה ייחודי במסגרת הכנענית. הפלסטינים מבקשים לקשור בין מקורותיהם הכנענים לבין העיר על ידי הדגשה שזהותה של העיר הייתה כנענית קודם היותה יהודית. בעלון שפורסם בשנת 1995 לרגל מיסודו של הפסטיבל הבין-לאומי לאמנות בירושלים, הובאה הסיבה לבחירת השם שניתן לו, "יבוס": "יבוס הוא השם הקדמון של העיר ירושלים. שם זה לקוח מן היבוסים – שבט מבין הכנעניים, שהקים עוד לפני 5000 שנה לערך את העיר הראשונה, אשר התפתחה לירושלים המודרנית".¹⁷ העלון הסביר בבירור כי בחירה זו גובשה נוכח קמפיין חגיגות שלושת אלפים השנה לירושלים, שקידם ראש העיר.

¹³ יפרח זילברמן, "כנעניות פלסטינית", בתוך: ארץ אחת ושני עמים בה, (ירושלים: מאגנס, 1999), ע"מ 96-102.

¹⁴ העולם המוסלמי של ימינו, ספר לימוד לכיתה י"ב, 2007, עמ' 105; כמובא אצל: גרוס, 2007, עמ' 176.

¹⁵ קריאה וטקסטים, ספר לימוד לכיתה ט', 2004, עמ' 34-35; כמובא אצל: גרוס, 2005, עמ' 10.

¹⁶ העולם המוסלמי של ימינו, ספר לימוד לכיתה י"ב, 2007, עמ' 105; כמובא אצל: גרוס, 2007, עמ' 176.

¹⁷ תמארי, עמ' 40.

גם מקומו של יאסר ערפאת אינו נפקד בשורות הקוראים לבעלות היסטורית על העיר. בנאום שנשא לפני צעירי הרשות עוד בימים הראשונים של השלטון העצמאי קרא להם להדליק את אש האינתיפאדה.¹⁸ המטרה היא הגנה על המדינה הצעירה, שבירתה ירושלים, שאותה כינה "ביר סלם". ההסבר שלו לשם הזה שהעניק לעיר היה ש"המלך סלם הוא אחד המלכים הכנעניים, אחד מאבותינו". צעדים אלו מתווספים להבניה של תפיסה זו במערכת ההשכלה הפלסטינית, אשר אף חוזרת על טענת ראש הרשות: "הכנענים בנו בפלסטין ערים וכפרים כמו ירושלים, עזה, אשקלון, מגידו ושכם".¹⁹ עוד בולט בהקשר הזה תיאור הגעתו של אברהם לפגישה עם שליט ירושלים, המלך מלכי-צדק, המכונה במפורש "מלך כנעני".²⁰

הטמעתה של תפיסת המקורות הכנעניים של החברה הפלסטינית המודרנית בשלב מאוחר ולכאורה במנותק מהמורשת הערבית והמוסלמית היא מקור להתקפות מצד מנגחי הלאומיות הפלסטינית. אלה, מנסים להראות שהזהות החדשה היא כלי בלבד במאבק הרעיוני בין תושביה הערבים של הארץ לבין המדינה היהודית, שהוקמה בתוכה וטוענים כי הקשר הזה, מקורו בבחירה רציונלית-אינטרסנטית, שאינה מבוססת על הזהות האמיתית של תושבי הארץ. טענות אלו מחטיאות את ההבנה כי כוחו של נרטיב אינו באמיתות ההיסטורית של טיעונו, אלא ביכולתו להניע את ההולכים אחריו ולשמש מקור לזהות ולייחודיות. בכך, הרי שהצלחתם של הפלסטינים לייצר מסגרת זהות משותפת, לפיה הם צאצאי הכנענים העתיקים, אותנטית בהחלט. יש לזכור בהקשר זה את דבריו של בנדיקט אנדרסון בספרו "קהילות מדומיינות": "הפתרון, שעם הזמן ניתן ליישמו גם בעולם החדש וגם בישן, נמצא בהיסטוריה, אולי ליתר דיוק בהיסטוריה בעלת עלילה, אשר מותווית בדרכים מסוימות".²¹ כבכל תהליך אידיאולוגי אפשר לזהות סוכנים אשר דחפו להטמעתו, שלחו יד לתהומות ההיסטוריה ושלו מהן מודלים ייחודיים להזדהות, עד כי כיום קיימת הקבלה רבת משקל בין המקורות הכנעניים לבין החברה הפלסטינית הלאומית. את הצלחתו של הנרטיב הלאומי הזה אפשר לזקוף בין השאר להשתתפותן המכוונת של מערכות השלטון והחינוך הרשמיות בתהליך הבנייתו כמו גם למבנה הייחודי של החברה הפלסטינית.

בבואנו לבחון את כוחו של הנרטיב הכנעני לתפוס מקום אימננטי כל כך בחברה הפלסטינית, עלינו להדגיש את יכולתו "לשיר בכמה קולות שונים" ולספק צרכים חברתיים נפרדים, שמקצתם אף סותרים. בראש עומדת יכולת הנרטיב להגדיר זהות ייחודית תוך יצירת זיקה למסגרת האתנית הרחבה. נרטיב הזהות הפלסטיני התעצב וזכה למעמד מרכזי בד בבד עם התבדות התקוות שתלו הפלסטינים בארצות ערב, כי אלו תפתורנה בעבורם את הבעיה הלאומית שלהם. עם פנייתה של ההנהגה הפלסטינית לפתרון עצמאי, וביתר שאת מאז ניתנו לה הכלים הראשוניים לשלטון עצמאי, חלחלה בקרבה הבנת פוטנציאל הכוח של המוצא הכנעני: תפיסת היסטוריה מקומית וייחודית, המעניקה לחברה הפלסטינית זכות קיום בתור חברה עצמאית. עם זה, בסיסו של הנרטיב נאבק כל העת לשמור על השייכות למסגרת הערבית הרחבה. הבחירה של סוכני ההיסטוריוגרפיה הפלסטינית

¹⁸ Martin Gilbert, "JERUSALEM: a Tale of One City", *The New Republic*, Vol. 211, Issue 20, (September 14, 1994), pp. 17-24.

¹⁹ חינוך לאומי, ספר לימוד לכיתה ד', 2003, עמ' 50; כמובא אצל: גרוס, 2004, עמ' 9.

²⁰ היסטוריה מודרנית ועכשווית של פלסטין-חלק א', ספר לימוד לכיתה י"א, 2004, עמ' 5; כמובא אצל: גרוס, 2007, עמ' 12-13. ככל הנראה, שאוב השם מלכיצדק, אשר עבר בירושה בין מלכי העיר, מתוך שמו של האל הכנעני "צדק".

²¹ בנדיקט אנדרסון, קהילות מדומיינות, (רמת אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 2000), עמ' 233.

החדשה לקשור קשר ראשוני בין הכנענים העתיקים לבין בני חצי האי ערב תוך ויתור על התקפות המדעית מראה עד כמה הפלסטינים מחויבים לשמר קשר דו-סטרי זה. כך, ההדגשה החוזרת ונשנית, שהכיבוש הערבי את הארץ הוא בבחינת "השבת עטרה ליושנה" מאפשרת למחויבים למסורת הערבית-אסלאמית לקבל מוצא עתיק זה.

יכולתו של הנרטיב להתקבל באופן גורף כל כך בחברה הפלסטינית מדגישה את הצלחת כלל המערכת לדגל מעל משוכת המקורות הדתיים האליליים של העמים הכנעניים העתיקים. בכך הנרטיב הזה, המצטרף למסגרת ההזדהות הערבית, מגשר בין הנוצרים ובין המוסלמים בני הארץ ובו בזמן משמש עוד כלי להגדרה עצמית מחוץ למסגרת הפאן ערבית-מוסלמית. במציאות של קיום לאומי, שבו רוב בני הלאום נמצאים מחוץ לגבולות הארץ, הגדרת שטח הארץ בתור כור ההיתוך שממנו נולדה האומה הפלסטינית ההיסטורית משמרת קשר רגשי בין שני הצדדים. יודגש שלמרות כל זאת אין לשכוח את מקומו של הנרטיב במסגרת טיעון אידיאולוגי כנגד מדינת ישראל לצד מודל היסטורי למאבק בין הצדדים. חוץ מהשימוש בקיבוע זיקה היסטורית לבעלות על הארץ ולביטול הטיעונים היהודיים יש בתיאור המאבקים העתיקים בין הצדדים, תוך הדגשת זמניותה של ההשפעה היהודית בארץ, כוח לכשעצמו. אלו יכולים להיות מקור השראה לשאיפה הפלסטינית להגשמה מחודשת של הזהות הייחודית שלהם, אשר "מעולם לא עזבה כדי לשוב".

ליבי במזרח ואנוכי בסוף מערב

**שיתוף הפעולה בין האיחוד האירופי לבין המועצה
לשיתוף פעולה של המפרץ הפרסי, תמונת מצב / חלק א'**

אביאל אטיאס*

מאז נחת נפוליאון בחופיה של מצרים בשנת 1798, היה המזרח התיכון יעד פוליטי, כלכלי ואסטרטגי בעיני רבות ממדינות אירופה בתחילת תקופת המרוץ הקולוניאלי המודרני. מאמר קצר זה מתייחס לניתוח של אחת ממערכות היחסים שנקמה במאה העשרים בין אירופה ובין המזרח התיכון, קרי מערכת היחסים בין האיחוד האירופי ובין המועצה לשיתוף פעולה של המפרץ הפרסי (GCC).¹ מערכת יחסים זו מתרכזת במשא ומתן שנערך בין האיחוד האירופי ובין המועצה להקמת אזור סחר חופשי (Free Trade Area agreement). במשא ומתן זה יש כדי להבליט את האינטרסים המשותפים של שני הצדדים, אך גם את הפער ביניהם.²

אחד מסלעי המחלוקת העיקריים, המונעים חתימה על הסכם זה, נעוץ באופן ששני הצדדים רואים את מידת השפעתו של הסכם זה. אירופה מעוניינת בהגברת כוחה הפוליטית באזור, ואילו מדינות המפרץ רואות בהסכם אינטרס כלכלי גרידא. הצלחה או כישלון יתנו את אותותיהם באופן מהותי ברעיון מדיניות החוץ האירופית המגובשת, שמנסים לקדם גורמים באיחוד האירופי, בעיקר כאלו המעוניינים בחזון "ארצות הברית של אירופה".

האיחוד האירופי והמועצה לשיתוף פעולה – אותה אדרת בשינוי גברת

המניעים להקמת האיחוד האירופי היו מתחילתם כלכליים-פוליטיים. לאחר מלחמת העולם השנייה והחורבן שהותירה, הועלה רעיון איחוד כלל-אירופי של תעשיות המלחמה הגדולות – פחם ופלדה – כדי למנוע מצב שאחת המדינות ביבשת תלאים תעשיות אלה לצורכי מלחמה. שש המדינות המייסדות של האיחוד³ טענו שעל ידי כך יִפְּקָה רב-שיח בין מדינות מסוכסכות כדי לפתור את עימותיהן באמצעי שלום. עד היום נהוג לראות בשנת 1951 כנקודת הזמן שבו החל האיחוד האירופי (או "הקהילה הכלכלית האירופית") לתפקד כגוף אחד בגלל ההסכמה להכפיף תעשיות מלחמה אסטרטגיות לגוף רב-לאומי, המורכב מיריבות-לשעבר. מאז הורחב שיתוף הפעולה בין המדינות האירופיות המייסדות, ועוד מדינות הצטרפו כדי לנטרל סכסוכים אפשריים באמצעות תלות כלכלית הדדית. הרעיון אכן צלח, וכיום רוב אוכלוסיית אירופה משתייכת לגוש האירופי המאוחד.

הסיבות להקמת המועצה לשיתוף פעולה של המפרץ אינן שונות במהותן מאלה של האיחוד האירופי. אמנם לא קדמו מלחמה וחורבן אזורי להקמת המועצה, אך האיום של יריבים הלוטשים עיניים קנאיות אל עבר עושרן של המדינות המייסדות, נתן תחושה של חרב מתהפכת מעל לראשיהן.

* אביאל אטיאס (aviellea@gmail.com) הוא עמית מחקר במכון הטראנס-אטלנטי בבריסל, בלגיה.

¹ המועצה לשיתוף פעולה במפרץ היא ארגון-גג לשש מדינות מייסדות במפרץ הפרסי: ערב הסעודית, קטר, בחריין, עומאן, כווית ואיחוד האמירויות. הארגון הוקם בשנת 1981 כדי לתת מענה נאות לאתגרים הגאו-אסטרטגיים שניצבו לפני מונרכיות הנפט העשירות. תחומי שיתוף הפעולה בארגון זה רחבים וכוללים בין השאר את תחום הכלכלה, הביטחון והתיאום הפוליטי בסוגיות אזוריות ומדיניות חוץ (במקרים מסוימים).

² למידע מקיף על שיתוף הפעולה בין הגופים ראו:

http://ec.europa.eu/external_relations/gulf_cooperation/index_en.htm

³ אמנם שש המדינות המייסדות לא היו כולן המדינות הגדולות באירופה, אך גם כיום יש להן חוץ מגודלן היחסי משקל כבד בקבלת ההחלטות. המדינות המייסדות הן בלגיה, לוקסמבורג, הולנד, צרפת, גרמניה ואיטליה.

תחילתו של שיתוף הפעולה היה כלכלי אך גם הוא על רקע פוליטי-אזורי;⁴ ואכן, מתחילת שנות השבעים החלו שש המדינות החברות (כשערב הסעודית המובילה שבהן) לשתף פעולה בתחומים כלכליים שונים. ראוי להוסיף כי במקצת היוזמות השתתפה גם עיראק, שאינה נמנית עם חברות המועצה הקבועות.⁵

האיחוד והמועצה – צומת של אינטרסים?

כאמור, האיחוד האירופי היה במהותו ארגון בעל אופי כלכלי, אך עם התחזקותו החל לנקוט עמדות בנושאי מדיניות פוליטית. החברים באיחוד והמועמדים הפוטנציאליים להיכנס אליו כחברים מלאים או שותפים כלכליים היו הראשונים שהושפעו מכך. היכולת להשפיע מבחינה פוליטית הגבירה אצל המדינות המובילות בו את הרצון "להחזיר עטרה ליושנה" בדמות השפעות פוליטיות באמצעות סחר כלכלי בינלאומי. כך, למשל, עם תחילת המשא ומתן לכניסתה של תורכיה אל האיחוד האירופי העביר האיחוד האירופי מסמך בן עשרת-אלפים סעיפים, שעם מילויים תהיה המדינה מתאימה לחברות בארגון. רבים מן הסעיפים נוגעים לעניין הפיתוח הכלכלי, אך לא מעט מהם נכתבו "ברוח הרצון האירופי" לשנות את תורכיה ולעשותה "אירופית" יותר ומוסלמית פחות.⁶ הדבר אמור גם באשר למדינות המבקשות שדרוג יחסים כלכליים עם האיחוד. כך גם אירע עם המועצה לשיתוף פעולה של המפרץ כבר לפני יותר מעשרים שנים.

האינטרסים של שני הצדדים היו ברורים מלכתחילה; האיחוד האירופי ביקש נגישות גבוהה לשם מכירת נשק מתוצרתו ונגישות הולכת וגוברת לנפט ולממכר מוצרים חקלאיים של האיחוד בשווקי המפרץ. המועצה לשיתוף פעולה של המפרץ התעניינה מצידה בעיקר בנשק האירופי כדי לצמצם את התלות בנשק האמריקני. הדבר בלט בעיקר כשהתגלעו סכסוכים אזוריים, וארצות-הברית נקטה עמדה שסותרת את האינטרסים של מדינות המפרץ, כדוגמת ערב הסעודית. עוד התעניינה המועצה בנגישות לטכנולוגיות בתחום הרפואה והמדע, בעיקר בהקמת מסגרת יעילה של חילופי מדענים וסטודנטים, כדי לחזק את התשתית המדעית והאקדמית במדינות המפרץ.⁷

כבר בשנת 1988 פתחו האיחוד האירופי והמועצה לשיתוף פעולה של המפרץ בשיחות על חתימת הסכם להקמת אזור סחר חופשי. שנה לאחר מכן נחתם הסכם שיתוף פעולה כלכלי כדי להאיץ את השיחות וכצעד של רצון טוב,⁸ והדיונים המשיכו בקצב משביע רצון כל עוד דנו שני הצדדים בעניינים כלכליים גרידא. ברם, לאחר שסוכמו כמעט כל הסעיפים הכלכליים, החלו נציגי האיחוד לדון ברצונם לשפר את התדמית הקשה של המדינות במפרץ בעיניהם, בכל הנוגע לזכויות אדם ולרפורמות דמוקרטיות במערכת הפוליטית. דרישות אלו, צנועות ומצומצמות ככל שהיו, נתקלו בחומה בצורה מצד נציגי מדינות המפרץ לשיחות. לטענתם של האחרונים, שיתוף הפעולה הכלכלי הוא המהות של ההסכם, ואילו העניינים הפוליטיים אינם נמנים על הנושאים העומדים

⁴ כך, למשל, האיום בדמות הפלתו של בית המלוכה הסעודי אף כמעט התממש עם חשיפתן של מזימות הפיכה במימון מדינות כמו מצרים (למשל מזימת קציני חיל האוויר הסעודי בשנת 1969).

⁵ Nazih N. Ayubi, *Over-Stating the Arab State: Politics and Society in the Middle East*, (London: I.B. Tauris, 1996), pp. 151-152, 154.

⁶ לקריאה מקיפה על יחסי האיחוד האירופי ותורכיה ראו:

http://ec.europa.eu/enlargement/candidate-countries/turkey/key_documents_en.htm

⁷ Gerd Nonneman, *Saudi-European Relations 1902-2001: A Pragmatic Quest for Relative Autonomy*, *International Affairs*, Vol. 77, № 3 (July 2001), pp. 649-653.

⁸ לנוסחו המלא של ההסכם ראו:

http://ec.europa.eu/trade/issues/bilateral/regions/gcc/eu_gcc_agr_en.htm

לדיון. השיחות נקלעו למבוי סתום, ולראיה, בשנים 1995-2005 הוקפאו השיחות למעט "מגעים פורמליים" ואזכורים בסיכומי מפגשים רמי דרג בין הצדדים שנערכו בתוקף קיום ההסכם לשיתוף הפעולה הכלכלי, שנחתם ביניהם.

בקשתה של אירופה להשיב עטרה ליושנה, היינו להחזיר לה את מידה ההשפעה שהיתה לה בתחילת המאה העשרים, נראתה לאיחוד ברת-מימוש. הסיבה העיקרית לכך הייתה שבאמצעות הכלכלה יוכלו מדינות האיחוד לנצל את בקשתן של מדינות המפרץ להשתחרר מן התלות הכמעט מוחלטת בארצות-הברית, שבגינה נגרמו לא מעט בעיות פנימיות בערב הסעודית ובקטר לאחר המלחמה ב-1991. ואולם, בקשה זאת נתקלה בהתנגדותן של המדינות החברות במועצה בגלל שראו בה כפייה אירופית נאו-קולוניאליסטית של שינויים פוליטיים.⁹

אפשר לחוש את כעסן של מדינות המפרץ כלפי האיחוד בדברים שאמר יועץ בכיר במשלחת הסעודית לאיחוד האירופי בשיחה שערכתי עמו, כשהביע במילים פשוטות את סלע המחלוקת בין הצדדים: "האירופים חושבים שהם יכולים לבוא עם גישה קולוניאלית אל שולחן המשא ומתן, אבל לא מדובר כאן בערב הסעודית או בקטר של שנות העשרים והשלושים; היום אנו יכולים ללכת לשותפים אחרים, כאלה שקל לנו אתם יותר, לפחות בכל האמור לנגישות טריטוריאלית ולחוסר מחלוקות בנושאים שוליים למסחר, כמו רפורמות פוליטיות. אם אנו מעוניינים, אנו יכולים לפנות לסינים; הם נגישים יותר וודאי שלא יציקו לנו בסוגיות פנים."¹⁰

איחוד או פירוד? תלוי את מי שואלים

באחרונה, לאחר פרוץ המשבר הכלכלי ובעקבות הרוח הצוננת הנושבת ביחסים בין אירופה ובין רוסיה, מעוניינת אירופה להפחית את תלותה בגז הרוסי לחימום והסקה בחורפים האירופים הקפואים (התלות מגיעה לכדי שיעור של 25 אחוזים מכלל צריכת הגז האירופית הביתית). כדי לעשות כן החלה אירופה באחרונה לאותת למדינות המפרץ שסלעי המחלוקת ביניהם יכולים להיפתר "בדיון ארוך וקשה, אך רציני", לדבריהם של בכירים בנציבות האיחוד האירופי. האם משמע הדבר כי האיחוד האירופי מוותר על אמות המידה המוסריות שלו בעבור קידום ענייניו בתחום הגז והפוליטיקה? או שמא בוחר האיחוד בחירה אסטרטגית כעת, ועת יתרחב שיתוף הפעולה בין הגושים, יוכל האיחוד להשפיע גם בתחום הפוליטי? תלוי את מי שואלים.

דיפלומטים רבים, המקורבים לנושא הן מן הפרלמנט האירופי והן מומחים, ששכרו הצדדים כדי לבחון דרכי שיתוף פעולה עתידיות, טוענים שהאיחוד בוחר כעת לשים בצד מחלוקות פוליטיות כדי להביא לידי שיתוף פעולה לנוכח זמנים קשים שצפויים לאזור כולו. דיפלומטים ערבים טוענים מצידם שהאיחוד הבין שאין לעניינים הפוליטיים אחיזה או נגיעה בשום צורה שהיא להסכמי סחר חופשי. בקשתה של אירופה להשפיע על אופיין הפוליטי של מדינות המפרץ תישאר בגדר שאיפה בלבד, או שהאיחוד יוותר לבדו ויעמוד מהצד, בעוד שותפים אחרים, כדוגמת סין, ייהנו מפירות שיתוף הפעולה בשם האינטרס הכלכלי גרידא.

⁹ הנציגים הערבים טענו לא פעם שהאירופים אינם מבינים את טבע מבנה המדינה במפרץ ואת העקרונות הבסיסיים של המשטרים האלה, כמו עיקרון השרידות הפוליטית. לקריאה נוספת ראו: נונמן, עמ' 634-635.
¹⁰ הריאיון נערך במהלך כנס שנערך בפרלמנט האירופי בסימן "האיחוד האירופי והמועצה לשיתוף פעולה במפרץ: פיתוח ושיתוף עתידים", ביום 25 בפברואר 2009. המרואיין ביקש להישאר בעילום שם.

סאטירה

אסף דוד*

כיצד הרגנו את הדמוקרטיה

יוסף ע'ישאן (אל-דסתור, 2 במרס 2009)

נפגשו לאחר זמן רב. שאל את חברו לשלום אביו החולה. ענה לו שהוא נפטר.
-- נפטר! ברוך דיין האמת. מה פתאום נפטר? אני זוכר שהוא היה חולה לב, הוא חטף התקף לב?
-- לא, לא בגלל הלב.
-- אז איך הוא נפטר?
-- ראייתו נחלשה בתקופה האחרונה, השם ירחם עליו. הוא עלה על הגג, לא ראה את הקצה, ונפל מקומה שלישית.
-- אוי ואבוי. השם ירחם עליו.
-- אבל הוא לא מת מזה. הוא עבר שמונים ניתוחים כירורגיים והבריא. רק שהוא התחיל להיעזר במקל הליכה.
-- אז ממה הוא מת?
-- רכב פגע בו כשהוא חצה את הרחוב להנאתו עם מקל הליכה שלו.
-- אוי ואבוי, איזו מיתה אכזרית. השם ירחם עליו.
-- אבל הוא לא מת מהתאונה הזו. הוא איבד הרבה דם, אבל החישו אותו לבית החולים, קיבל עירוי של אחת עשרה מנות דם והבריא.
-- אז תגיד לי כבר איך הוא מת, בחיך!
-- הכליה שלו הפסיקה לתפקד. לא מצאנו תורם והוא חטף הרעלת דם.
-- השם ירחם עליו. לפחות הפסיק לסבול.
-- אבל הוא לא מת. ברגע האחרון מישהו תרם לו כליה והצלנו אותו.
-- אז איך הוא מת אחר כך?
-- הוא ישב לבדו בבית, הדירה עלתה באש, הוא לא יכול היה לכבות אותה, ובלון הגז התפוצץ.
-- אלוהים אדירים. השם ירחם עליו.
-- אבל הוא לא מת כי השכן שלנו פרץ את הדלת והציל אותו.
-- נו, אז איך הוא מת אחר כך?
-- לא מת. לכן נאלצנו לירות בו.

* אסף דוד (assafd@mssc.huji.ac.il) הוא דוקטורנט בחוג ליחסים בין-לאומיים באוניברסיטה העברית בירושלים; מייסד "רוח מזרחית" והעורך האחראי הראשון של כתב העת.

קח אחד ותן מיליון

יוסף ע'ישאן (אל-דסתור, 16 במרס 2009)

במחקר שפרסם צוות ארצי של חוקרים ופסיכיאטרים בראשותו של ד"ר תופיק דראדזפה, מרצה למחלות נפש באוניברסיטה למדעים ולטכנולוגיה, עלה שקרוב למיליון ירדנים סובלים ממחלות נפש, ויש פסיכיאטר אחד לכל 100 איש אלף.

אף שאני אכן מאתר עלייה במספר מפיקי המרגליות שאני רואה בישבי בדוכן "התרבות הערבית" של אבו עלי,¹ הרי הוכיחי בהלם מהנתון האסטרונומי, שנחשף במחקר, שמשמעותו שאחד מכל חמישה ירדנים סובל ממחלת נפש אחת או יותר. אני בעצמי שמחתי על שמשפחתי (אני, רעייתי ובנותינו) אינה עולה על ארבע נפשות, זאת אומרת שהחמישי, המשוגע, עדיין לא נולד, ולעולם גם לא ייוולד, אלא אם כן ...!

האמת היא שאיני יודע איך להתחיל ומהיכן להתחיל. אני תוהה מאיזה כיוון כדאי לנשק את פדחתו של מחמד אל-תל [העורך הראשי של "אל-דסתור"] כדי שלא יקמט את מאמרי בין ידיו ויקלע אותו לסל המחזור, הניצב גאה בלא סיבה מוצדקת על צג המחשב שלו. מסיבה זו אולי עדיף שאתחיל בציטוט אחד המשוגעים, שחלף בכעס מול הדוכן של אבו עלי וצעק עליו: "אתה מוכר ספרים?! תעיף אותם ותמכור חציר, יותר טוב!". הסיפור אמיתי לחלוטין, הייתי שם וראיתי את זה בעיניי. למרות התנגדותי וחוסר הסכמתי לתוכן הדברים, ולמרות שעלו מנבכי נפש פצועה, בכל זאת יש בהם עומק רב ומשמעות גדולה.

יכול להיות שרוב פגועי הנפש אצלנו סובלים מפיצול אישיות, הנובעים מהסתירה הקשה בין האוּמָר לבין המעש, בין ההצהרות לבין ביצוען, בין האיתות בכיוון הדמוקרטיה לבין הפניית ההגה לסיבוב פרסה בכיוון הפלומוקרטיה, בין הרוח לבין הצלולים.

בכל העולם המחירים יורדים, אבל עליית המחירים נמשכת. הממשלה מאיימת על הסוחרים ומתרה בהם, אבל הם דופקים מחירים ולא מעניין אותם שום דבר. קופת המדינה מתרוקנת, אבל הוצאות הממשלה עולות בטור הנדסי בין באמצעות הכפלת שכר הבכירים ובין בגין שיפוצים כוללים בלשכות מקצת השרים, בדיוק כמו שעשה השר הקודם וזה שלפניו. מה עוד שרוב הדברים האלה מתרחשים במיניסטריונים הלא יצרניים, כמו משרד התרבות, למשל.

אעצור כאן ואניח לכם להשלים את השאר. אני פשוט חושש שאם אבהיר את הסתירות ביסודיות רבה יותר, יגיע מספר פגועי הנפש בירדן למיליון ואחד בדיוק.

¹ "כֶּשֶׁפ אל-ת'קאפה אל-ערביה" של חסן אבו עלי במרכז עמאן הוא דוכן הספרים המפורסם והוותיק ביותר בעיר, המשמש מקום מפגש לעיתונאים ולאינטלקטואלים רבים.

רוח מזרחית

אובמה

הגרסה הערבית	הגרסה האמריקנית
מוצא מפוקפק	אביו מהגר אפריקאי שנטש אותו בילדותו
עבד שחור וסוֹכֵן שתול של גורם זר	עורך דין אפרו-אמריקני ופעיל בתחום זכויות האדם במפלגה הדמוקרטית
שלא יחלום אפילו לקבל אזרחות ערבית!	נבחר לנשיא ארה"ב

(עמאד חג'אגי, אל-ע'ד, 7 בנובמבר)

איש שפת רעהו

מהו תרגום?

בגיליונות הקרובים ישתף אותנו יצחק שניבויים, מתרגם ומורה לתרגום בין השפות עברית וערבית, בכמה ממחשבותיו על היבטים שונים של מלאכת התרגום. הרשימות השונות תהיינה מבוססות על המסה "לתרגם" שפירסם בגיליון מספר 8 (דצמבר 2008).

יצחק שניבויים*

”לתרגם זה לקחת מחשבה שמישהו חשב, ציור שמישהו צייר, תקווה שמישהו קיווה, ולהעביר אותם ככה, כמות שהם, למישהו אחר שהמחשבה והציור והתקווה נתונים בכלי שהוא לא יודע לפתוח.

נשמע פשוט. לקחת ולהעביר כמות שהוא.

אלא שישנם דברים רבים כל כך שמפריעים למתרגם לעשות את המלאכה הזו, הפשוטה-לכאורה.

בעולם מושלם, הייתה המחשבה עוברת כפי שהיא ממוחו של החושב למוחו של הנמען, ולא היינו נזקקים לשפה, קל וחומר לתרגום. אלא שבעולמנו ההולך ומתרחק מן המושלם, המחשבה של החושב נזקקת לכמה וכמה תחנות כדי להגיע אל מוחו של הנמען בשפת היעד.

ראשית, טקסט המקור הוא עצמו תרגום, שהרי המחשבה אינה עוברת אל הנייר כפי שהיא. החושב מתרגם אותה ממחשבה לשפה, והרי לנו תרגום ראשון.

כשהמתרגם ניגש לעשות את מלאכתו, ניבט אליו מן הדף או מן המסך טקסט שהוא עצמו תרגום. עכשיו עליו להפוך את התרגום שלפניו לטקסט בשפה אחרת, כדי לפתוח לקורא את הכלי שאין הוא יודע לפתוח. כדי לעשות את מלאכתו נאמנה, עליו לתרגם לעצמו את הטקסט שענינו קוראות, כדי שמוחו יוכל לראות את התמונה, והרי לפנינו תרגום שני.

לאחר שראה המתרגם את מלוא התמונה שנולדה במוחו של הכותב הוא מתרגם אותה לטקסט בשפת היעד, והרי לפנינו תרגום שלישי.

משעה ששזפה עינו של הקורא בן שפת היעד את הטקסט שהעמדנו לו, אנו המתרגמים, בשפתו, הוא הופך ממקבל שירותי תרגום למתרגם בזכות עצמו, ומתרגם את הטקסט שהוא קורא למחשבות. רק אז יראה מוחו את התמונה שהיתה במוחו של הכותב המקורי. בסך הכל ארבעה תרגומים.

היעלה על הדעת שהתחנות הרבות שהמחשבה עוברת בהן אינן משפיעות על דמותה?

* יצחק שניבויים (itzikshn@gmail.com) הוא מתרגם פרוזה, שירה, וטקסטים עיוניים בין השפות עברית וערבית. מלמד תרגום במסגרות שונות.

שפת-אנוש, ויהי אוצר מילותיה וביטוייה ומבניה התחביריים עשיר ככל שיהיה, אינה יכולה לתאר את התמונה הפשוטה ביותר לכל פרטיה ודקדוקיה. ואם נכלול במילה החובקת-כל "תמונה" גם טעמים וריחות ותחושת-הגוף ומראה-העין ומשמע-האוזן, נראה עד כמה דלה השפה. עצם העלאת המחשבה על הנייר כולא אותה בצינוק של מילים שאינו מאפשר לה לפרוש את יריעתה כדי רוחבה ואורכה, ואפלולית מעוורת את העין מלראות את שלל צבעיה וגווניה. התרגום משפה לשפה מעביר את המחשבה מצינוק אחד לצינוק אחר שמידותיו ותאורתו שונים, ומשבי הצינוק הזה אמור הנמען לפדותה ולטענהּ במוחו שלו.

לא פשוט.

איך עושים את זה? אינני מתיימר לדעת, ולמען האמת אין בי תשוקה לדעת. פירוק מנגנון התרגום לגורמים ומעקב אחר ברגיו ואומיו ומנופיו, עם שהוא מעניין מצד עצמו ומרתק את העוסקים בחקר התרגום, אין בו משום ערובה לשיפור מיומנות הפעלתו של המנגנון. ארחיק אף לכת ואומר שמבחינה רגשית, אני מתייחס לחקירה ולדרישה ולפשפוש כאל חקירה במופלא, כאל חדירה אל קודש קודשים, כאל אכילה אסורה מעץ הדעת. טוב לי לעשות את המלאכה כאומן העושה מלאכתו מעשה חושב, מרקע היכן שראוי לרקע, חורט היכן שיאה לחרוט, משתדל לעשות הכל במידה נכונה, בשום שכל ובטעם טוב, ואינו מוגיע את מוחו בחקירת מהלכו של הפטיש ומסלולו של החַרְט.

זווית אחרת

אתר **"זווית אחרת"** הוקם בשנת 2005 במטרה להביא לקורא הישראלי את קולם של אינטלקטואלים מן העולם הערבי והאסלאמי, הקוראים לשינוי ולרפורמה ועוסקים בכנות ובחריפות בבעיותיהן של החברות הערביות והאסלאמיות. במסגרת שיתוף פעולה עם כתב העת רוח מזרחית, יפורסם בכל גיליון מאמר מתורגם שיופיע במקביל גם באתר בצירוף הנוסח הערבי המלא.

בגיליון זה בחרנו להביא את מאמרו של הפובליציסט המצרי, אסאמה היפל, שנכתב לרגל מלאת 30 שנה לחתימת חוזה השלום בין ישראל ומצרים. היכל טוען כי ההתקפות הרבות על החוזה אינן רלוונטיות כיוון שאינן מספקות אלטרנטיבה ממשית להישגי השלום ואינן אלא התפרצות רגש בלתי ניתנת לשליטה שמאחוריה לא מתקיימת חשיבה הגיונית וחישובי תועלת ורווח בשם טובתה של מצרים.

עונת ההתקפה על הסכם השלום

אסאמה היפל (אל-מצרי אל-יום, 4.4.2009)

תרגום: יצחק שניבויים*

כל התוקפים את חוזה השלום לא הציעו חלופה מעשית אחת לחוזה זה, לשחרור סיני שחזרה למצרים, או השטחים הערביים האחרים הכבושים עדיין. יום השנה השלושים לחתימת החוזה הפך לכר פורה לכל החפצים לתקוף את הנשיא סאדאת. הם מייחסים את כל הבעיות המקומיות והכלל-ערביות לחוזה הזה בלי שום הגיון. חוזה השלום שאותו השיג הנשיא סאדאת היה – לדידם של אלו – סיבת השחיתות שממנה סובלת מצרים, ואף סיבה לנסיגת מעמדה של מצרים ולהחלשת האומה הערבית.

הם גם אומרים שסיני חזרה עם ריבונות חסרה, שאינה מאפשרת אלא נוכחותם של כוחות מצריים מוגבלים. יום השנה היה הזדמנות-פז לערוץ "אל-ג'זירה" להציג כמה פעמים את סרטו מוליך-השולל "השלום המר" – סרט שיש בו הטעיות מרובות מכוונות. גיבורי תחנות הלויין התחרו ביניהם בהטחת האשמות, כדי לרצות את התחנות, ולא מתוך שכנוע.

השכל והמצפון והחובה מטילים עלינו ועליהם לשפוט את העניין הזה במנותק מנטיית-לב אישיות כלשהן. חוזה השלום היה תוצאה של ניצחון אוקטובר¹. 1973 אלמלא הניצחון אשר התגשם במלחמה והוביל לשחרור חלק מסיני, לא היה הנשיא סאדאת יכול לשאת ולתת על החזרת יתרת השטח. אלו שעקבו אחר המשא ומתן או קראו אודותיו יודעים היטב כי ישראל לא הייתה מסכימה עד עכשיו לשלום הזה.

מכיוון שמצב המלחמה נסתיים רשמית מתוקף החוזה, טבעי הוא שמצרים תביט קדימה ותפעל למימוש רפורמות פוליטיות, כלכליות וחברתיות. אלא שניהול קלוקל הוא אשר הרחיק את היעדים הללו, גרם לבזבוז זמן ולא ניצל את אווירת השלום. עכשיו אנו באווירה גרועה יותר מזו שהיינו בה בעת המלחמה.

חוזה השלום לא היה, אפוא, כלל וכלל הסיבה למה שאנו סובלים במצרים עכשיו. לא ניתן לטעון כי מעמדה של מצרים באזור נסוג לאחר תהליך השלום, כפי ש"אל-ג'זירה" מנסה לתאר את המצב

* יצחק שניבויים (itzikshn@gmail.com) הוא מתרגם פרוזה, שירה, וטקסטים עיוניים בין השפות עברית וערבית. מלמד תרגום במסגרות שונות. כותב המדור "איש שפת רעהו" ב"רוח מזרחית".
¹ הכותב מתכוון לניצחון המצרי על ישראל במלחמת יום הכיפורים, כפי שנתפס בעיניים מצריות עד היום.

בסרטה המפוקפק, שכן לנסיגה זו ישנן סיבות אחרות הקשורות למצב הנוכחי ולא לתהליך השלום כלל ועיקר.

הפנות מחייבת אותנו לומר כי אלמלא הצליח סאדאת להשיב את האדמה המצרית הכבושה, היא הייתה כבושה עד עכשיו ביחד עם יתר השטחים הערביים הכבושים, שלא עלה בידי בעליהם לירות ירייה אחת למען השבתם, אלא הם מנסים בדלתות אחוריות לשאת ולתת עם ישראל בהסתר בתקופה שאין בה עוד נסתרות.

אותם מנהיגים ערבים עצמם שהקימו את חזית הסירוב והחרימו את מצרים במחאה על חוזה השלום, הסתדרו לאחר מכן בשורה וידיהם מושטות לשלום עם ישראל. הם לא הצליחו להשכין שלום בתנאים טובים יותר מן התנאים המצריים. נהפוך הוא – השלום שאליו קרא סאדאת המנצח היה מכובד, חזק וברור יותר.

הטענה כי הריבונות המצרית על סיני לוקה בחסר בהתבסס על כך שההסכם מגביל את היקף הכוחות המצריים בחצי האי היא טענה נאיבית הנסמכת על רגשות ואינה נסמכת על הבנה או מחשבה. המלחמה אינה מספר מול מספר כפי שהייתה בימי פשיטות השבטים זה על זה בימי הגיאיהליה, אלא מדע ובחינה וחשובים. נוכחותם של כוחות בשטח נקבעת על פי האיומים על השטח הזה, והמעבר ממצב שלום למצב מלחמה נעשה בשלבים של הסלמה.

הכוחות המצריים בסיני כעת מתאימים למצב השלום הרשמי שנחתם לעיני העולם כולו. אם יתעורר צורך בהסלמה, הוראות ההסכם לא הן שתקבענה ותשפענה אז. מי שעוקב אחר התפתחות מדעי המלחמה יודע היטב כי המלחמה שוב אינה מתחילה בפריסת כוחות יבשתיים בשטח, אלא תלויה בראש ובראשונה ולמשך תקופות ממושכות בכוח אווירי וטילי. זה נשק שמצד אופיו אינו ממוקם בקווים הקדמיים, אלא יוצא מן הקווים העורפיים, ולאחר סיום משימתו מתחיל השלב האחרון, והוא התקדמותם של כוחות היבשה. אם כן, גודל הכוחות בסיני אינו הגורם המשפיע והמכריע, אם יִכְפֶּה עלינו להילחם. שאלו את אנשי הצבא ואנשי המלחמה, המצויים יותר בענייניה, אם אינכם יודעים.

מה שמצער הוא שגיבורי תחנות הלוויין מתחרים בהשמצת חוזה השלום ומייחסים לו שלא בדין דברים שאינם קשורים בו. עליהם להרגיע את גרונותיהם מעט ולהפעיל את מוחותיהם ואת מצפונם, ולו מעט. ניתוח חייב להתבסס על יסודות מדעיים, כדי שמסקנותיו של החוקר תהיינה הגיוניות ואמינות.

חוזה השלום נועד להשיב את האדמה הערבית הכבושה, וכאשר הערבים סירבו והחרימו וקיללו וגידפו, נותר סאדאת נחוש בעמדתו, ורק האדמה המצרית הושבה. למציאות הכאובה של הערבים יש סיבות הקשורות במנהיגים הערבים עצמם. כולנו חזינו בהם בוועידות הפסגה שהאחרונה שבהן התקיימה בדוחא, וצחקנו אפילו על דרכי ההתפייסות שלהם. אשר להידרדרות הפנימית במצרים – זו נעוצה בעיכוב תהליכי הרפורמה הפוליטית והכלכלית וההתעקשות על עיכוב זה.

אם מנהלי תחנות הלוויין הערביות רוצים לשדר אייטס תקשורתי כולל התוקף את הנשיא סאדאת ואת חוזה השלום שלושים שנה לאחר שנחתם, עליהם לשאול את אורחיהם, גיבורי תחנות הלוויין, מהי החלופה שהייתה משיבה את האדמה הכבושה, ולדון בה איתם. אולי אחת החלופות האלה תבטיח לנו את שובם של המדינה הפלסטינית והגולן הכבוש, כדי שלא תושחתנה שלושים שנים נוספות בגידוף סאדאת והחוזה שלו.

שירה מן המזרח התיכון

אֶמְרָאח

עפרה בנג'ו*

קוֹשְׁמָה (Koşma) הוא כינוי לשיר או ריקוד טורקי עליו. השיר המתורגם כאן משתייך למה שמכונה שירי "הסאז", שירים טורקיים עממיים המיועדים להקראה בליווי נגינת הסאז.¹ המחבר, המזכיר את שמו שלו בשיר, הוא אֶמְרָאח (Emrah) – משורר-זמר כדוגמת הטרובדור, שחי במאה התשע-עשרה ונחשב לאחד הנציגים המובהקים של סוג שירה זה.

קוֹשְׁמָה

בִּקֹּר אַחַד פְּגִשְׁתִּי נַעֲרָה

אֶמְרָתִי : אֵת שְׂכֹרְתָה? אֶמְרָה : לֹא וְלֹא

יָדֵי הַלְבָּנוֹת מְנַמְרוֹת בְּחִינָה

אֶמְרָתִי : חַג הַיּוֹם? אֶמְרָה : לֹא וְלֹא

אֶמְרָתִי : מֵהוּ עֶפְרוֹן? אֶמְרָה : גְּבוֹתֵי

אֶמְרָתִי : מֵה הֵם חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה? אֶמְרָה : שְׁנוֹתֵי

אֶמְרָתִי : מֵהִי פְּנִינָה? אֶמְרָה : שְׁנֵי

אֶמְרָתִי : יֵשׁ עוֹד דָּבָר מֵה? אֶמְרָה : לֹא וְלֹא

אֶמְרָתִי : מֵה לָךְ וּלְאַרְזוֹרוֹם? אֶמְרָה : זוֹהִי מוֹלְדֹתֵי

אֶמְרָתִי הָאֵם אֵת לְשֵׁם? אֶמְרָה : אֲנִי בְּדַרְכֵי

אֶמְרָתִי וּמֵה לָךְ וּלְאַמְרָאח? אֶמְרָה : הוּא עַבְדִּי

אֶמְרָתִי הָאֵם תִּמְכְּרֶיהוּ? אֶמְרָה לֹא וְלֹא

תרגמה מתורכית: עפרה בנג'ו

* פרופ' עפרה בנג'ו (bengio@post.tau.ac.il) היא פרופסור חבר בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה וחוקרת בכירה במרכז דיין באוניברסיטת תל אביב. תרגומים של המשורר התורכי אוֹרְהָאן וְלִי קֵנִיק פרי עטה פורסמו בגיליון מספר 6 של "רוח מזרחית" (אפריל 2008).

¹ כלי מיתר בעל שבעה מיתרים המצוי בשימוש נרחב באנטוליה, בקווקז באיראן ובבלקן.